

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

16e jaargang nr. 1, 2005

NIEUWSBLAD van de HISTORISCHE VERENIGING AMEIDE en TIENHOVEN

ISSN: 1569-7800

De Vereniging is gevestigd in Ameide en heeft haar domicilie in het oude Stadhuis aldaar. Ze is opgericht op 13 december 1989 en is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Tiel onder nummer 40324336.

BESTUUR

Voorzitter	H. van den Heuvel, Voorstraat 99	4132 AP Vianen	☎ 0347 355180
Vice-voorzitter	J.D.C. Laroo, Voorstraat 8	4233 EA Ameide	☎ 0183 602026
Secretaris	G.W. Groenendijk, De Bogerd 3	4233 GN Ameide	☎ 0183 601886
Penningmeester	J. Stasse, De Bogerd 19	4233 GN Ameide	☎ 0183 602488
Alg. adjunct	J.A. Maatkamp, Lekdijk 18	2769 GA Langerak	☎ 0183 602071
Lid	E.H. den Hartog, Voorstraat 6	4233 EA Ameide	☎ 0183 602087
Lid	C.J. Neels, Doelakkerweg 32	4235 VL Tienhoven	☎ 0183 601320
Lid	C. Rijnhout, De Kooi 25	4233 GP Ameide	☎ 0183 602648

ERELEDEN

A.M. den Oudsten

G. Streefkerk; tevens adviseur van het bestuur

P. Will

CORRESPONDENTIEADRES

G.W. Groenendijk, email: gert.groenendijk@planet.nl

LEZINGEN EN EXCURSIES

C.J. Neels

J.D.C. Laroo

REDACTIEADRES NIEUWSBLAD

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

G.W. Groenendijk gert.groenendijk@planet.nl

J.D.C. Laroo hv@laroo.net

A. Tukker

P. Will p.will@hetnet.nl

LEDENADMINISTRATIE

J. Stasse

CONTRIBUTIE

Deze bedraagt €15,- per jaar, over te maken op bankrekening nummer 301952248 van de Rabobank te Ameide t.n.v. de penningmeester van de vereniging. Opzegging van lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden.

Foto's omslag: André Tukker schilderij De Hoon

Inhoud Nieuwsblad jaargang 16, no. 1

- 3 Inhoudsopgave en woord vooraf
- 4 Verenigingsnieuws: Gert Groenendijk
- 5 Algemene ledenvergadering 2005: Gert Groenendijk
- 6 Mutatie ledenbestand: Hans van de Heuvel
- 7 Unieke expositie-de Hoon: Hans van de Heuvel
- 8 Meester de Hoon: kunstschilder en legende: Hans van de Heuvel
- 13 Kost en Inwoning: Gerrit Komrij
- 14 Hoe oud is de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven?: Herman Beckmann
- 33 Historische plaatjes met een praatje: Krijn van der Ham
- 35 Een praatje bij een plaatje: Paul Will
- 36 De aanslagen van nijver Ameide toentertijd: Paul Will
- 39 De Avondmaalsbekers van de Hervormde Gemeente Ameide-Tienhoven: J.C. de Ridder
- 40 De Achtkantemolen op de kaai van Achthoven en het molenaarsgezin van Aart en Cornelia den Braven: André Tukker, Gert Groenendijk, Herman Beckmann
- 50 De luidklok van Tienhoven komt uit Vlissingen!: Teus den Breejen
- 60 Het Rietveld poppenhuis van de familie Jesse: Herman Beckmann
- 68 Gerrit Rietveld: Marijke Küper met minimale toevoegingen van Herman Beckmann
- 75 Loflied op Ameide: Krijn van der Grijn

VAN DE REDACTIE

Deze aflevering van het Nieuwsblad heeft een keur van auteurs; Allereerst is er een bijdrage van de oud burgemeester van Ameide; J. C. de Ridder. Hij beschrijft hoe de Avondmaalsbekers weer in Ameide zijn gekomen. Tot onze grote spijt moeten wij u mededelen dat de oud burgemeester, een paar dagen na dat dit artikel tot stand kwam, is overleden.

Het verheugt de redactie, dat wij een artikel over de klok van de Sint Nicolaaskerk hebben gekregen van de oud burgemeester van Zederik; Teus den Breejen. Achter zijn artikel zijn de bijlagen gevoegd, die bij het artikel “Klok en torenuurwerk van Tienhoven” in het vorige nummer van het Nieuwsblad hadden moeten geplaatst zijn.

De redactie werkt op het ogenblik aan een artikel over Professor Mr. Dr. Johan Hendrik Labberton, geboren op 29 december 1877 in Ameide.

Johan Hendrik was een dichter en essayist en daarnaast een jurist met een leerstoel aan de Gentse Universiteit.

In het NRC Handelsblad van 20 juni 2002 verscheen een column van Gerrit Komrij met als titel ‘Kalfskop’, waarin een gedicht van Th. Van Ameide (pseudoniem van J.H. Labberton) wordt besproken.

Wij zijn Gerrit Komrij en het NRC Handelsblad zeer erkentelijk dat wij deze column in ons Nieuwsblad mogen afdrukken.

De redactie bedankt alle andere auteurs voor hun medewerking aan dit Nieuwsblad.

In het volgende Nieuwsblad zullen wij onder andere aandacht besteden aan ‘de Laarzenman’, de stamvader van de ‘Diepenhorsten’ van de herberg ’t Fortuin.

Verenigingsnieuws

Lezing over Jeroen Bosch

Door drs. Chr. Will uit Everdingen is op 2 december 2004 een lezing verzorgd over Jeroen Bosch. Tijdens deze avond hebben we kennis gemaakt met de schilderijen van Jeroen Bosch en de tijd waarin deze schilder leefde en werkte. Verschillende fragmenten van zijn schilderijen zijn aan de hand van dia's toegelicht. De belangstelling voor deze avond was groot.

Lezingen en excursies in 2005

Op dinsdag 17 mei wordt een lezing gepland over de stad 's Hertogenbosch. Op zaterdag 28 mei wordt een excursie gepland naar dezelfde stad 's Hertogenbosch en naar het Nationaal Monument Kamp Vught. Over deze lezing en excursie zal u nog nader worden geïnformeerd.

Herdenking 4 mei

Ook dit jaar zal de 4 mei herdenking worden gehouden. De voorbereidingen van deze werkgroep zijn in volle gang.

Avondmaalsbekers

Van de gemeente Zederik hebben we een schriftelijke bevestiging ontvangen waaruit blijkt dat de Avondmaalsbekers tijdelijk zullen worden tentoon gesteld in het Gorcums Museum en daarna langdurig in bruikleen worden gegeven aan het museum Catharijneconvent in Utrecht. Dit besluit van de gemeente Zederik ligt geheel in de lijn van het eerder gedane verzoek van onze vereniging. Uit de door de gemeente bijgevoegde documenten blijkt dat de Avondmaalsbekers op 22 februari 1961 aan de gemeente Ameide zijn geschonken door douairière (=weduwe van) Jhr. Dr. D.P.M. Graswinckel. Op 24 februari 1961 heeft de gemeenteraad van Ameide deze schenking officieel aanvaard in haar gemeenteraadsvergadering. In het jaarboek 2004 De Stavelij is een artikel gepubliceerd door Tim Graas over de zilveren roemers uit Ameide. Elders in dit nieuwsblad kunt u meer lezen over de Avondmaalsbekers.

Nieuwe aanwinst

De bibliotheek van de vereniging is uitgereid met een genealogie boek over het geslacht Uittenbogaard (in verschillende schrijfwijzen). Dit boek is geschreven en uitgegeven door de heer J. Verheul uit Woerden. Het boek, met 223 bladzijden, bevat een beschrijving van deze familie uit de Alblasserwaard van 1560 tot heden.

Genealogie

De werkgroep genealogie is nagenoeg gereed met de bewerking van de Doop-, Trouw- en Begraafboeken van Ameide en Tienhoven. Vanaf de allereerste inschrijvingen in 1609 is het mogelijk om met een computer te zoeken naar personen in deze boeken. Het voornemen is om op een zaterdag in het oude Stadhuis op de Dam een genealogische dag te houden waarbij deze bewerkingen zullen worden gedemonstreerd. Geïnteresseerden worden dan ook in de gelegenheid gesteld om een Cd-rom te kopen met de bewerkte gegevens van de Doop-, Trouw- en Begraafboeken van Ameide en Tienhoven. Nadere informatie hierover volgt.

Website

www.ameide-tienhoven.nl

In de bestuursvergadering van 11 januari 2005 is besloten een website te maken voor de Historische Vereniging. Momenteel wordt gewerkt aan deze website. Er is al veel informatie beschikbaar op deze website. U kunt een kijkje nemen op deze website waar u meer kunt vinden over de vereniging en over historische onderwerpen van Ameide en Tienhoven.

Algemene ledenvergadering 2005

Het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven nodigt u van harte uit tot het bijwonen van de op **dinsdag 19 april** a.s. te houden jaarlijkse **algemene ledenvergadering**.

Plaats: de bovenzaal van “ ’t Wapen van Ameide” [ingang: ’t Schuurtie” aan de Oudendijk]

Aanvang: 20.00 uur

Wij vragen u deze datum in uw agenda te noteren. Door het bestuur zal verder geen aparte uitnodiging voor deze algemene ledenvergadering worden rondgestuurd.

Programma:

- 1 Opening door voorzitter Hans van den Heuvel.
- 2 Notulen van de algemene ledenvergadering van 22 april 2004. ¹
- 3 Notulen van de ingelaste ledenvergadering van 5 oktober 2004. ¹
- 4 Ingekomen stukken van algemeen belang en mededelingen.
- 5 Jaarverslag over de periode april 2004 t/m maart 2005. ¹
- 6 Presentatie van het financiële overzicht 2004. ¹
- 7 Presentatie van de begroting 2005. ¹
- 8 Rapportage kascontrolecommissie en vaststelling jaarrekening.
- 9 Regeling kascontrole 2005, benoeming nieuw reservelid van de commissie.
- 10 Bestuursverkiezing: aftredend en herkiesbaar is algemeen adjunct Jannet Maatkamp. ²
- 11 Plannen voor de komende periode:
  - o Tentoonstelling - De Hoon
  - o Tentoonstelling - Jesse
  - o Herdenking 4 mei
  - o Werkgroep genealogie
  - o Redactie Nieuwsblad
  - o Plannen tot herinrichting Stadhuis op de Dam
- 12 Rondvraag.

PAUZE

- 13 Presentatie website van onze vereniging door secretaris Gert Groenendijk
- 14 Sluiting.

Ook niet-leden van de vereniging zijn op 19 april van harte welkom; van hen wordt een bijdrage van €1,20 gevraagd voor de koffie.

---

¹ De notulen en de jaarstukken liggen een half uur vóór het begin van de vergadering in de vergaderzaal ter inzage. Deze stukken zijn ook af te halen bij de secretaris vanaf vrijdag 15 april a.s. [adres: De Bogerd 3, Ameide]

² Namen van kandidaten en/of tegenkandidaten kunnen t/m zaterdag 16 april a.s. worden ingediend bij de secretaris. Daarbij dient de voordracht schriftelijk te geschieden, onder overlegging van een door het voorgedragen lid getekende verklaring van instemming. De voordracht behoort statutair door minstens tien leden (schriftelijk) gesteund te worden.

Mutaties ledenbestand vanaf 15 december 2004

Sinds de verschijning van de vorige editie van het Nieuwsblad (december vorig jaar) zijn niet minder dan 38 nieuwe leden ingeschreven.

Het betreft in alfabetische volgorde:

Fam. C. Bakker	Ameide
Mevr. E. Buijserd-Schep	Ameide
K.L. Buijserd	Ameide
B. Delforge	Goudriaan
Mevr. C. van Delsen	Sleeuwijk
A. Dijkhorst	Ameide
Fam. B. Grijm	Lexmond
J. van der Ham	Lelystad
Mevr. A. den Hartog	Arnhem
Mevr. C.M. van der Hek	Zoetermeer
Mevr. M. van der Hek - Wassenaar	Ameide
Mevr. A.A. van den Heuvel	Den Haag
Fam. D. van den Heuvel	Gorinchem
Fam. S.P. van den Heuvel	Rotterdam
M. Heuvelman	Arkel
Mevr. C.Jesse	Usquert
Mevr. J. de Jonge – Verduin	Vianen
Mevr. C.Kanselaar - van Lomwel	Ameide
G. van Kekem	Tienhoven
Mevr. H. de Koe - Streefkerk	Dordrecht
C.A.M. Kruijt	Spijk
A. de Kuiper	Meerkerk
W. Levering	Winterthur Zwitserland
Fam. J. Mouthaan	Woudenberg
A.C. Nomen	Tienhoven
A.G. Oskam	Gorinchem
I. den Oudsten	Apeldoorn
Mevr. M.C. Pek - van der Grein	Hoornaar
J. Roodhorst	Hoornaar
J. Rozendaal	Ameide
Fam. C. Schrijvershof	Ameide
Mevr. H. Streefkerk -Tukker	Ameide
Mevr. A. Terlouw - de Lange	Ameide
R. Tieman	Meerkerk
C. van Toor	Noordeloos
A.F.G. de Vroome	Ameide
K. Weeda	Ameide
G. Willemse	Ameide

Onze vereniging telt nu 235 leden, een aantal, dat sinds de oprichting (op 13 december 1989), zelfs bij benadering nooit is gehaald.

Unieke Expositie-de Hoon

De Historische Vereniging Ameide en Tienhoven organiseert in de periode van 30 april tot en met 7 mei van dit jaar een overzichtstentoonstelling van het werk van de kunstschilder De Hoon. Als alles volgens plan blijft verlopen, zullen zeker 65 olieverfschilderijen, aquarellen en tekeningen worden geëxposeerd, zodat het gaat om een voor de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden unieke kunstmanifestatie.

In totaal zestig werken worden beschikbaar gesteld door 24 inwoners van Ameide en Tienhoven, Gorinchem, Leerdam, Lelystad, Lexmond, Meerkerk, Vianen en Zoetermeer. Twee aquarellen en drie tekeningen worden in bruikleen gegeven door het Gorcums Museum en het Stadsarchief van de gemeente Gorinchem.

In verband met de omvang van de expositie worden de werken op twee plaatsen tentoongesteld: in de “Trouwzaal” van het oude Stadhuis op de Dam in Ameide en in het souterrain van het slot “Herlaar” in Tienhoven. De toegang is in beide gevallen gratis.

De openingstijden van de expositie zijn hieronder aangegeven:

- zaterdag 30 april (Koninginnedag) :17.00 - 20.00 uur
- maandag 2 mei :16.00 - 20.00 uur
- dinsdag 3 mei :16.00 - 20.00 uur
- woensdag 4 mei (Dodenherdenking) :15.00 - 18.00 uur
- donderdag 5 mei (Hemelvaartsdag
tevens Bevrijdingsdag) :12.00 - 20.00 uur
- vrijdag 6 mei :16.00 – 20.00 uur
- zaterdag 7 mei :10.00 – 20.00 uur

Meester De Hoon: kunstschilder en legende

“Een onconventionele figuur, die zonder de belangen van anderen ooit uit het oog te verliezen zijn eigen weg zocht, vond en ging.

Hij behoorde wellicht tot de eerste oecumenen, maar was zeker geen econoom“.

Zo werd kunstschilder Petrus Antonius de Hoon (1896 - 1980) gekarakteriseerd door een van de sprekers bij zijn begrafenis op de Algemene Begraafplaats van Gorinchem op 19 april 1980.

Deze typering van mijn “Oom Piet” - hij was de weduwnaar van een zuster van mijn vader, Pleuntje Johanna Gijsberta (“Tante Ans“) van den Heuvel - is mij altijd bijgebleven.

Afbeelding 1. Meester de Hoon schildert het interieur van de kerk te Gellicum.

“Meester De Hoon”, zoals hij in Ameide en wijde omgeving als oud-onderwijzer meestal werd genoemd, nam namelijk ook in de familiekring een heel bijzondere plaats in.

Dat had niet uitsluitend te maken met de artistieke gaven, waarover hij als volstrekt enige in de familie beschikte.

Integendeel, ook in tal van andere opzichten leidde hij een geheel eigen leven, niet in het minst door zijn voortdurend bezig zijn met vraagstukken van theologische, filosofische, medische, psychologische en velerlei andere aard, waarover hij onder het pseudoniem P. Angelino publiceerde.

Voor zijn directe omgeving was zijn wijze van denken veelal niet of nauwelijks te volgen, omdat hij - gemeten naar de destijds gangbare normen - nu eens progressieve en dan weer conservatieve opvattingen huldigde.

Deze instelling kwam met name tot uiting in zijn betrokkenheid bij het kerkelijk leven: hij ging ter kerke bij zowel “orthodoxen” als “vrijzinnigen”.

Ook qua uiterlijke verschijning en omgangsvormen was de heer De Hoon - ik zal hem verder zo noemen - een markante persoonlijkheid.

Zo droeg hij zomer en winter een breedgerande zwarte hoed en donkere kleding en was hij een man van ouderwetse hoffelijkheid.

Een wandeling met hem door Ameide was een tijdrovende aangelegenheid, omdat hij jong en oud uitermate voorkomend bejegende, waarbij vooral het telkenmale met een brede zwaai af-respectievelijk opzetten van de hoed opzienbarend was.

Eerder is opgemerkt dat de heer De Hoon geen econoom was.

Dat is zwak uitgedrukt: materieel gewin zei hem niets.

Deze levenshouding leidde soms tot hilarische situaties.

Zo herinner ik me dat hij een prachtig olieverfportret had gemaakt van de vermoedelijke dichter van het Wilhelmus, Marnix van Sint-Aldegonde, ter gelegenheid van het jubileum van een gelijknamige scholengemeenschap.

Toen het bestuur van de scholengemeenschap vernam welk luttel bedrag de heer De Hoon voor het schilderij vroeg, ontstond in die kring een gevoel van ongemak.

Pas na lang aandringen toonde de kunstschilder zich bereid een veel hoger bedrag te accepteren.

Teruggekeerd in Gorinchem, haastte hij zich om het verschil tussen het ontvangen en het oorspronkelijke bedrag over te maken op de girorekening van het Rode Kruis.

Afbeelding 2. Notre Dame te Parijs, pentekening van Meester de Hoon. (foto André Tukker)

Ook vele jaren na dato kan de conclusie geen andere zijn dan dat de heer De Hoon een onindeelbare, onnavolgbare en - zijn donkere kleding ten spijt - kleurrijke man was.

Het geheel overziende was hij echter vooral een onbaatzuchtig en bescheiden, soms zelfs te bescheiden, mens, die het zijn plicht achtte zich voor anderen in te zetten.

Het meest frappante voorbeeld hiervan was zijn daadwerkelijk verzet tegen de Jodenvervolging gedurende de Tweede Wereldoorlog, waarover hij later nooit sprak, laat staan dat hij daarvoor erkenning zocht.

Dit zo zijnde, ga ik nu over naar de levensloop en de artistieke kanten van Petrus Antonius de Hoon, die op 3 mei 1896 in Ameide werd geboren als zoon van Petrus Antonius de Hoon en Josina Johanna de Raad.

Zijn vader was machinist bij het “Rijksstoomgemaal der Vijfheerenlanden” te Sluis.

(Achterzijde van dit nieuwsblad: Gezicht op de korenmolen van Bor op Sluis. Het tweede huis links is het geboortehuis van Meester de Hoon. Schilderij van Meester de Hoon. (foto André Tukker)

De jonge De Hoon had een zwakke gezondheid. Ten gevolge daarvan moest hij op twaalfjarige leeftijd, evenals zijn zusje, worden opgenomen in het Kindersanatorium te Katwijk.

De omstandigheden in aanmerking genomen, vond De Hoon Sr. het verstandig dat zijn zoon - na uit het sanatorium te zijn ontslagen - ging “doorleren”.

Dit leidde ertoe dat achtereenvolgens het MULO-diploma en de akten voor onderwijzer, Frans, Duits en - uiteraard - tekenen werden behaald.

De gezondheid van de latere kunstschilder bleef echter zo broos dat hij na les te hebben gegeven in Ameide (vanzelfsprekend aan de “School met den Bijbel”), Utrecht, Leerdam en Rijswijk(ZH) enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog al werd afgekeurd voor het onderwijs. Hij stond toen voor de moeilijke keuze om een kantoorbaan te zoeken of zich volledig aan de schilderkunst te wijden.

Mede door toedoen van zijn vrouw koos de heer De Hoon voor het laatste.

Het echtpaar, dat kinderloos bleef, woonde in de loop der jaren in Ameide, Utrecht, Rijswijk (van eind 1929 tot eind 1949), Hattem (van eind 1949 tot eind 1953) en Gorinchem, waar beiden zijn overleden, mevrouw De Hoon bijna vijftien jaar eerder dan haar man.

Hoewel de gezondheid van de heer De Hoon een voortdurende bron van zorg was, bereikte hij een hoge leeftijd, naar zijn eigen overtuiging door uiterst sober (“naturalistisch”) te leven en homeopathische geneesmiddelen te gebruiken, in welk opzicht hij zijn tijd ver vooruit was.

Ook de al eerder gememoreerde, uitzonderlijk grote hoed had volgens de kunstschilder een heilzaam effect, omdat die voorkwam dat het zonlicht zijn lippen beschadigde.

Hij droeg de hoed daarom dag in dag uit.

De heer De Hoon werkte volgens de principes van de figuratieve schilderkunst.

Abstracte kunstuitingen spraken hem niet aan; sterker nog: hij stak daar niet zelden de draak mee.

In de loop van zijn leven maakte hij vele honderden olieverfschilderijen en aquarellen, voor het merendeel landschappen, stads- en dorpsgezichten en stillevenen.

Daarnaast was de heer De Hoon een begaafd portretschilder, tekenaar en illustrator.

Hoewel er ook werken zijn uit zijn Rijswijkse en Hattemse periode, geven verreweg de meeste schilderijen en tekeningen van de heer De Hoon een beeld van plaatsen in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden: Ameide, Arkel, Dalem, Gorinchem, Hoornaar, Leerdam, Lexmond, Schelluinen, Tienhoven en Vianen - een opsomming die zeker niet volledig is.

Afbeelding 3. Meester de Hoon schildert de kerk in Dalem.

Vooral in Ameide en Gorinchem was zijn werk gewild.

Daarbij waren in het bijzonder het “Haventje” (Ameide) en het “Paardenwater” (Gorinchem) zeer in trek, wat de kunstenaar menigmaal de verzuchting deed slaken nu wel voldoende “Haventjes” en “Paardenwaters” te hebben gemaakt.

Hij genoot in deze gemeenten ook bekendheid door zijn tekeningen voor de felicitatiekaarten van het Verjaardagsfonds van de Hervormde Gemeente van Ameide respectievelijk het kwartetspel van de Stichting Stadsherstel Gorinchem (uitgegeven in 1977 en 1992).

De werken van de heer De Hoon zijn grotendeels in particulier bezit.

Een klein aantal schilderijen bevindt zich in het Stadsarchief en in het Museum van Gorinchem en in het “Hofje van Aerden” te Leerdam.

Mede door de grote bescheidenheid van de heer De Hoon is zijn oeuvre zelden geëxposeerd. Voorzover ik heb kunnen nagaan, zijn er alleen maar exposities van beperkte omvang geweest in het oude Stadhuis van Ameide (op 7 en 8 januari 1977) en in het Gorcums Museum (in het laatst van de vorige eeuw).

Kunstschilder De Hoon bleef tot op hoge leeftijd actief.

Zo ging hij enkele jaren voor zijn dood nog per trein naar Parijs om daar de Notre Dame te aquarelleren en te tekenen.

Bij die gelegenheid doorkruiste hij de hoofdstad van Frankrijk, gezeten op een zwart herenrijwiel, dat was afgeladen met schildersattributen.

Temeer daar hij veel meer oog had voor de vele bezienswaardigheden in de Lichtstad dan voor het verkeer en deszelfs regels, mag het nog altijd een wonder heten dat hij heelhuids van deze expeditie op eigen bodem terugkeerde.

Ook maakte hij in deze periode in zijn geboortestreek nog prachtige aquarellen van huize “Schoonzicht” in Arkel en de inmiddels niet meer bestaande villa “Argo” van een vroegere burgemeester van Gorinchem, Ridder van Rappard.

De heer De Hoon was toen in de ogen van menigeen in de regio al een levende legende.

Het lijkt geen twijfel dat deze beeldvorming zowel door de producten van zijn schilder- en tekenkunst als door zijn met het klimmen der jaren nog toegenomen non-conformisme was ontstaan.

Een karakteristieke uiting hiervan was zijn geleidelijk ontwikkelde gewoonte om ter plekke te gaan slapen als de werkzaamheden hem te zeer vermoeiden.

Hij praktiseerde deze gewoonte in binnen- en buitenland: in Arkel legde hij zich te rusten in de berm van de Stationsweg; in Parijs sliep hij op een vluchtheuvel te midden van het voortrazende verkeer op de Boulevard de la Grande Armée.

Bij mijn weten heeft nooit iemand, anders dan om redenen van bezorgdheid, mijn oom aangesproken op zijn wijze van doen.

Kennelijk beseft iedereen dat het instituut-De Hoon niet aan veranderingen onderhevig was.

Hans van den Heuvel.

Kalfskop

Een koude zomeravond, door een licht
ijl-parelblank, alsof het winter was,
kwam 'k in de stad, een gracht langs, waar de bomen
stonden in volle ontplooiing van hun blad,
maar onbehagelijk van droogte en kou.
Dat gaf een vreemd onzeker angstgevoel,
die zomer in die winter, en de stad,
haar bonte drukke leven, scheen gedempt,
oneigenlijk, onzeker, vreemd en ver.
Ik liep de wezenloze straten in,
verder en verder. Toen op eenmaal kwam
't Gezicht: in een laag winkeltje op een bord
te klein, langwerpig, van verachtelijk
blauwtonig wit, lag plat een gladgeschoren
kalfskop, in een klein plasje bruinrood bloed.
Geel was hij van een zo ontzettend geel,
of alle nedergangen en de haat
der overwonnenen zich daar vereenden.
Breed onder de ogen, liepen smal naar voren
stroken van bruinig rose door dat geel,
somer als dorrend avondrood door damp.
Wee-grappig staken nog wat zwarte haartjes
in 't oor; wat hing dat slap en machteloos,
blauwig geschaafd, met huidplooi nog te zien
van 't vroeger vrolijk flappen in de zon,
toen vliegen gonsden om de warme kop.
Verblauwd in dood, staarden glasogen dof
onder half dichtgezakte leden uit:
dat leek een eerste en laatste, jammerlijk
mislukte poging tot hooghartigheid.
Een kroon gelijk, droeg 't vege hoofd de knobbel,
waaruit de horens nimmer zouden groeien,
een spot-kroon van het leven; tegelijk
lag over alles, in de slappe spanning
der huid en in dat geel, dat geel, dat geel,
de harde lege schoonheid van de dood.

(...)

Th. van Ameide (1877-1955)

Kom, denkt de dichter, ik wil iets anders dan een zonsondergang. Mijn collega's bezingen het rossige licht op de kerktorens of het weemoedige avondrood in de waterspiegel, ik wil me focussen op een minder traditioneel beeld. Ik ben een moderne dichter tenslotte, ik beschik over expressie en een driftige blik, en ik wil laten horen dat ik talent heb. Weg met het ruisende ranke riet, welkom het schokeffect. De grote wereldbewegingen klotsen door mijn lichaam.

De dichter concentreert zich op de kalfskop.

Maar zijn talent is minder groot dan hij zelf denkt en de oude wereld blijkt nog te sterk. Dus schildert hij zijn kalfskop af en toe met pennenstreken waarmee men in zijn tijd een zonsondergang

Gerrit Komrij

schildert –

*Breed onder de ogen, liepen smal naar voren
stroken van bruinig rose door dat geel,
somer als dorrend avondrood door damp*

– en ook zijn tot driemaal toe herhaalde verbijstering over het geel – 'dat geel, dat geel, dat geel' – verraadt de schilderkunstige aanpak van zijn tijd. De schreeuw van het expressionisme, gedempt klinkend vanachter 'n Hollandse zakdoek.

Toch is *Kalfskop* een bijzonder gedicht, al was het maar wegens de durf *Kalfskop* boven een gedicht te zetten in plaats van

Avondgloren of Liefde. Een kalfskop gaat niet door voor een typisch poëtisch onderwerp. De kalfskop tart de versleer en de traditionele hiërarchie.

Ondanks zijn nog naar de Tachtigers riekende terminologie – ijl-parelblank, wee-grappig – zet de dichter zijn kalfskop overtuigend neer. Dat ontzettende geel, die huidplooi die vrolijk flapperde in de zon, die mislukte messias kroon, ja de schok van

de harde lege schoonheid van de dood

komt wel degelijk aan. Om vanuit 1912 zo'n kalfskop in je literatuur op je te zien afkomen, dat doet goed. Het was tenminste niet een en al verhevenheid, toen. Ook het bederf en de ondraaglijkheid kwamen aan bod.

Ik heb een zwak voor slagerspoëzie. Helaas is die kale regel over de harde lege schoonheid niet de laatste regel van het gedicht. Th. van Ameide bleef te veel een kind van zijn tijd. Dichters van zijn generatie konden het niet stellen zonder zielsaandoeningen. En, nog dwingend, in de school van Verwey en De Beweging waartoe hij behoorde. dienden zielsaandoeningen gekoppeld te zijn aan aandoeningen van de wereldziel. Het innerlijk leven in verband brengen met het uiterlijk leven, en gezamenlijk weer met iets overkoepelends – daar ging het om. Th. van Ameide had zijn gedicht ingezet – alvorens hem het visioen of 'gezicht' van de kalfskop ten deel viel – met een bespiegeling over het angstgevoel dat midden in de zomer kan worden opgeroepen door iets winters, en na een witregel rondt hij uiteindelijk zijn slagersvisioen af met

*En als een bliksem door mijn duister brein
begreep ik dat verschrikkelijk gezicht:
de malle jammer van het ogenblik,
het doods gedoe dier drukke stille straten,
daarbij mijn eigen twijflig zwak gevoel,
met souverain beheerste stille felheid
kil-gruwelijk, hevig-saamgedrongen door
een koele duivel zonder lach verbeeld*

– zo komt hij braaf op zijn generaliserende, symbolische, wereldzielvriendelijke pootjes terecht. De kalfskop is ingebed. Het is een domper op het radicalisme van het gedicht.

We komen *Kalfskop* tegen in de *Verzamelde gedichten 1906-1912* van Th. van Ameide, het pseudoniem van J.H. Labberton. Ik zie dat Labberton, ondanks zijn hypochondrie, tot 1955 is blijven leven. Dat geeft nog een mogelijkheid de literatuurgeschiedenis anders in te richten. Behalve een herrangschikking van de letterkundige canon al naar gelang de frequentie van groente- en vleeswarenvermeldingen, zouden we ook een hiërarchie kunnen vaststellen op basis van hoe lang dichters hun verzameld werk hebben overleefd.

Het zou verbazende resultaten kunnen opleveren. Niet minder verbazend, overigens, dan de huidige pikorde, gebaseerd op vooroorlogse ideologische oordelen en ethische weëën.

Hoe oud is de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven?

Inleiding

H. J. Kok vermeldt in zijn boek *Proeve van een onderzoek van de Patrocinia in het middeleeuwse Bisdom Utrecht*¹ dat de parochiekerk in Tienhoven voor het eerst vermeld wordt in 1371². Zonder twijfel gaan de Romaanse klokkentoren en om nog belangrijker reden het schip, dat nog ouder is, terug tot nog eerdere datum.

S. J. Fockema Andreae vermoedt dat de naam Tienhoven aanzienlijk recenter is dan de toren en het schip. De oorspronkelijke naam van Tienhoven weten we dus niet.

E. H. ter Kuile³ constateert buiten het zeldzame feit van een naamsverandering, een ander ongewoon feit en wel dat de afstand tussen de Tienhovense en de Ameidense kerk niet meer dan twee kilometer is. Hij veronderstelt dat in het verre verleden de kerk van Tienhoven is verwoest⁴ en dat daarna de bevolking is gaan kerken in Ameide. Dat kan gebeurd zijn in dertiende eeuw, niet later, zoals de laat Romaanse toren van Ameide bewijst. Een poosje voor 1371 moet men de verwoestte Tienhovense kerk weer herbouwd hebben. Men had in de late middeleeuwen voor het bouwen van kerken in *Trans Leccam*, het gebied waartoe Ameide en Tienhoven behoorde, de goedkeuring nodig van het domkapittel van Sint Marie⁵ van Utrecht.

Het patrocinium van de Tienhovense kerk

De kerk was aan de Heilige Nicolaas gewijd, zoals uit een institutiebrief⁶ blijkt, die de aartsdiaken⁷ van Sint Marie op 24 mei 1519 uitvaardigde.

Kok merkt nog op dat het patrocinium⁸ misschien samenhangt met de ligging van de kerk nabij de Lek.

Nicolaas van Myra (ca.270 - †ca.342) werd vanaf de 6^e eeuw vereerd in Myra. In de negende eeuw werd hij ook in Rome als heilige beschouwd en bouwde men een Nicolaas basiliek. In 1087 stalen Italiaanse kooplieden uit Bari de relieken uit de kerk in Myra. Dit gaf de verering in het westen een nieuwe impuls. De goedheiligman werd een van de populairste christelijke heiligen. Hij was de patroon van de kinderen, zeelieden, bakkers en reizigers, maar bovenal de beschermer van huwbare maagden. Ondanks dit alles heeft de rooms-katholieke kerk hem in 1969 afgevoerd van de heiligenkalender, vanwege zijn onzekere historiciteit.⁹

De restauratie van de Sint Nicolaaskerk

De restauratie van de Tienhovense kerk werd in twee etappes gedaan. Tijdens de eerste, in 1950-1951 vernieuwde men de daken en herbouwde men de triomfboog.

In 1958-'59 voltooide men het werk en het is toen geweest dat de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek opgravingen deed aan de binnenkant van de kerk.

Twee verslagen werden hierover gepubliceerd in het Nieuwsbulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond in 1958¹⁰ en 1959¹¹.

Ter Kuile schrijft hierover: "Ziehier, de feiten zover ze ons interesseren: De klokkentoren heeft een duidelijk Romaans karakter, en het schip van de kerk lijkt geheel gotisch. De restauratie toonde dat het schip voor het grootste gedeelte veel oudere tufstenen muren bewaarde. In de late middeleeuwen heeft men ze bekleed en verhoogd met baksteen. De tufstenen buitenkant van de zuidelijke wand kwam erg beschadigd onder de bakstenen laag vandaan, behalve de onderkant die in de grond verzonken was. Relatief goed behouden waren de resten van enkele ramen, gemaakt uit grote blokken. Rondom de oorspronkelijke ramen ontdekte men bepleisterde banden. Men besloot één venster geheel te restaureren.

Nu, deze restauratie is op een geschikte manier gedaan om een verkeerd beeld te suggereren over het ware karakter van het raam.

Afbeelding 1. Origineel venster.

Ziehier, hoe dat gekomen is: De toestand van de buitenkant boven het huidige maaiveld was zodanig dat men de muur in zijn geheel moest herstellen. Men begon met de behouden laag, die onder de grond was. Daar stuitte men op het probleem dat er onder de ramen een inkeping was en dat een klein stukje hoger de vooruitspringende laag van de gotische verhoging behouden moest blijven. Men besloot de terugliggende zone te vernieuwen door ze los te maken van de zônes eronder en erboven. Dit betekende dat het te restaureren raam weliswaar terugliggend bleef, maar dan in een omlijsting rondom de bepleisterde banden. Hierdoor heeft het raam een uitgesproken Romaans karakter. Dit was oorspronkelijk niet zo."

Afbeelding 2. Gerestaureerd dichtgezet raam in de zuidmuur van de kerk. (foto André Tukker)

Opgravingen in Oosterbeek en Tienhoven

In zijn artikel *Les églises carolingiennes d'Oosterbeek et de Tienhoven* schrijft E.H.ter Kuile over het archeologisch onderzoek, dat Dr. P. Glazema heeft uitgevoerd in en rond de kerk te Oosterbeek.¹² Tijdens de slag om Arnhem, in september 1944, was de kerk zwaar beschadigd. Het dak was geheel verdwenen en de klokkentoren had door beschietingen het bovenste gedeelte verloren. Daarom besloot de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek de kerk te onderzoeken en pas daarna kon Monumentenzorg de restauratie ter hand nemen.

Het resultaat van het onderzoek van Dr. Glazema was, dat de kerk in Oosterbeek grote openingen had aan de oostelijke muur.¹³ Tussen de rechtop staande zijanten maten deze

openingen ongeveer twee en halve meter in de breedte en drie en een halve meter in de hoogte. In de romaanse periode zijn deze openingen opgevuld met tufsteen. Het opmerkelijke was dat de openingen recht door de muur gingen zonder enig profiel, met andere woorden er was nooit een afsluiting voordat ze volgemetseld werden. Bovendien was er in de meest zuidelijke boog nog een zuil, die nog de oorspronkelijke witte bepleistering had, waartegen men de opvulling had gemetseld. Hieruit kan men concluderen dat deze openingen de oorspronkelijke kerk verbonden met een andere ruimte zonder afsluiting.

Glazema kon echter geen sporen van muren buiten het bestaande kerkgebouw vinden en vroeg zich af wat dit toch voor een kerk was met zulke grote flankopeningen. Hij schreef: “Waarom doorbrak men een solide muur, zodat het gebouw kouder werd en overgelaten aan het vocht?”

Ter Kuile vervolgt zijn artikel, als volgt:”Gezien de raadsels die het bestaan van zijopeningen te Oosterbeek opriepen was ik hevig verrast om te horen dat zulke openingen ontdekt werden tijdens de restauratie van de Tienhovense kerk. Dit is een gehucht gelegen aan de linker oever van dezelfde stroom waarvan de rechter oever bezet wordt door Oosterbeek: namelijk de Rijn, die verderop zijn naam verandert in Lek.

De restauratie van de Tienhovense kerk was al afgesloten, toen ik kennis nam van de ontdekking van de zijopening naar het oosten, zoals in Oosterbeek. Op mijn verzoek deed de Dienst voor Opgravingen van Glazema een opgraving buiten de kerk op de plaats van de bewuste opening. Het resultaat was ronduit positief.

Heel dicht bij de oostelijke hoek van de zuidermuur heeft men, hoewel sterk beschadigd, een gewelfde opening zoals in Oosterbeek gevonden. Ze was smaller, haar breedte was niet meer als 1.50 meter. Dat wordt verklaard door de grootte van het gebouw. Zoals in Oosterbeek gaat de opening recht door de muur, en net als in Oosterbeek heeft men pleisterwerk op de rechte zijanten gevonden. De opgraving in het gebouw heeft gedeelten van een tegelvloer blootgelegd op ongeveer 30 centimeter boven het oorspronkelijke niveau van de vloer. Deze tegels strekten zich uit tot in de vol gemetselde opening.

Afbeelding 3. Verbindingen van de dwarsmuren van de opgegraven zuidelijke annex.

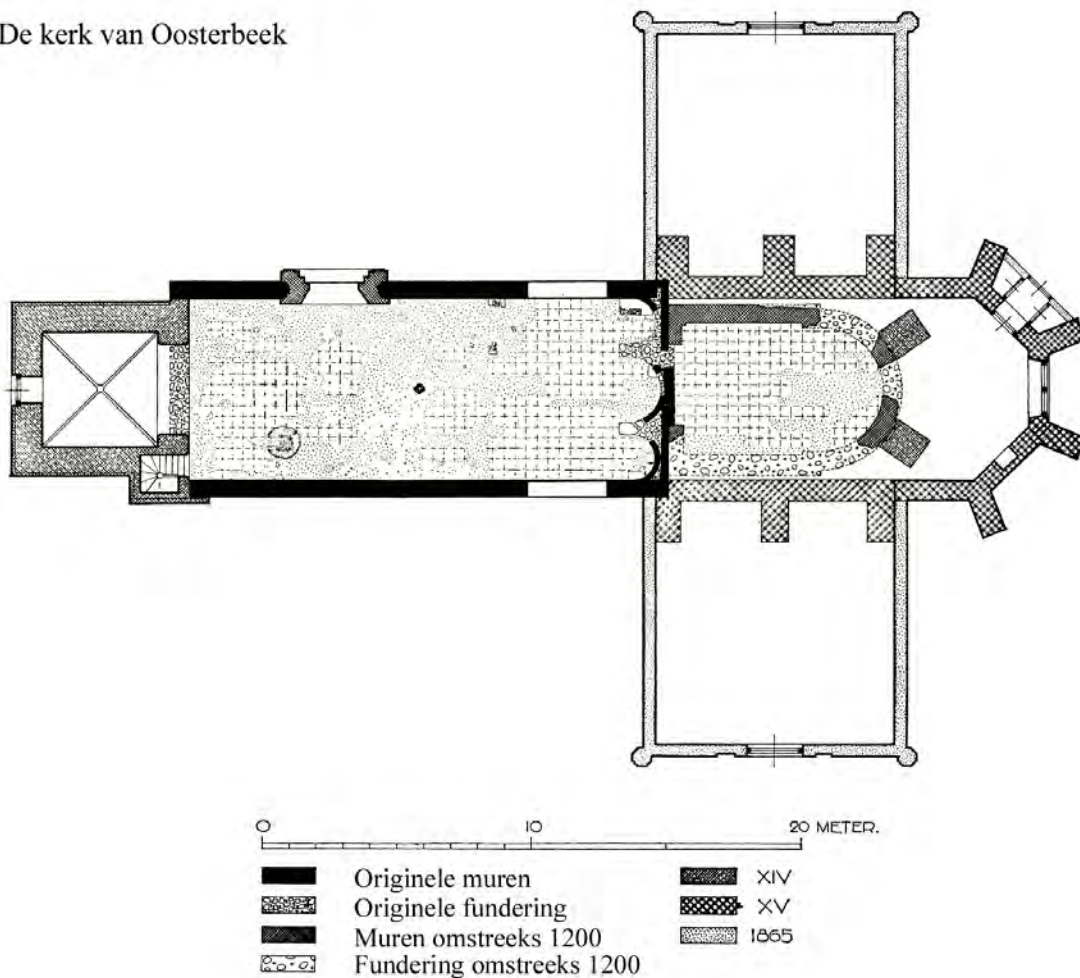
Juist onder het originele niveau van het terrein legde men de verbindingpunten bloot waar twee dwarsmuren de zuidermuur van het schip ontmoet hebben, de een op 70 centimeter ten westen, de andere op 45 centimeter ten oosten van de omraming. De grond was te diep omgewerkt om de dwarsmuren nog verder op te sporen. Een onderzoek ten Noorden van de kerk was om de volgende reden onuitvoerbaar. De dijk die juist om de kerk een bocht maakt om hem weer te verbinden met de beschermde grond, bedekt de noordkant van het gebouw tot aan de ramen.

De opgravingen in de kerk hebben geen duidelijke aanwijzingen gegeven over de originele afsluiting naar het oosten.”¹⁴

De pastophorieën of annexen

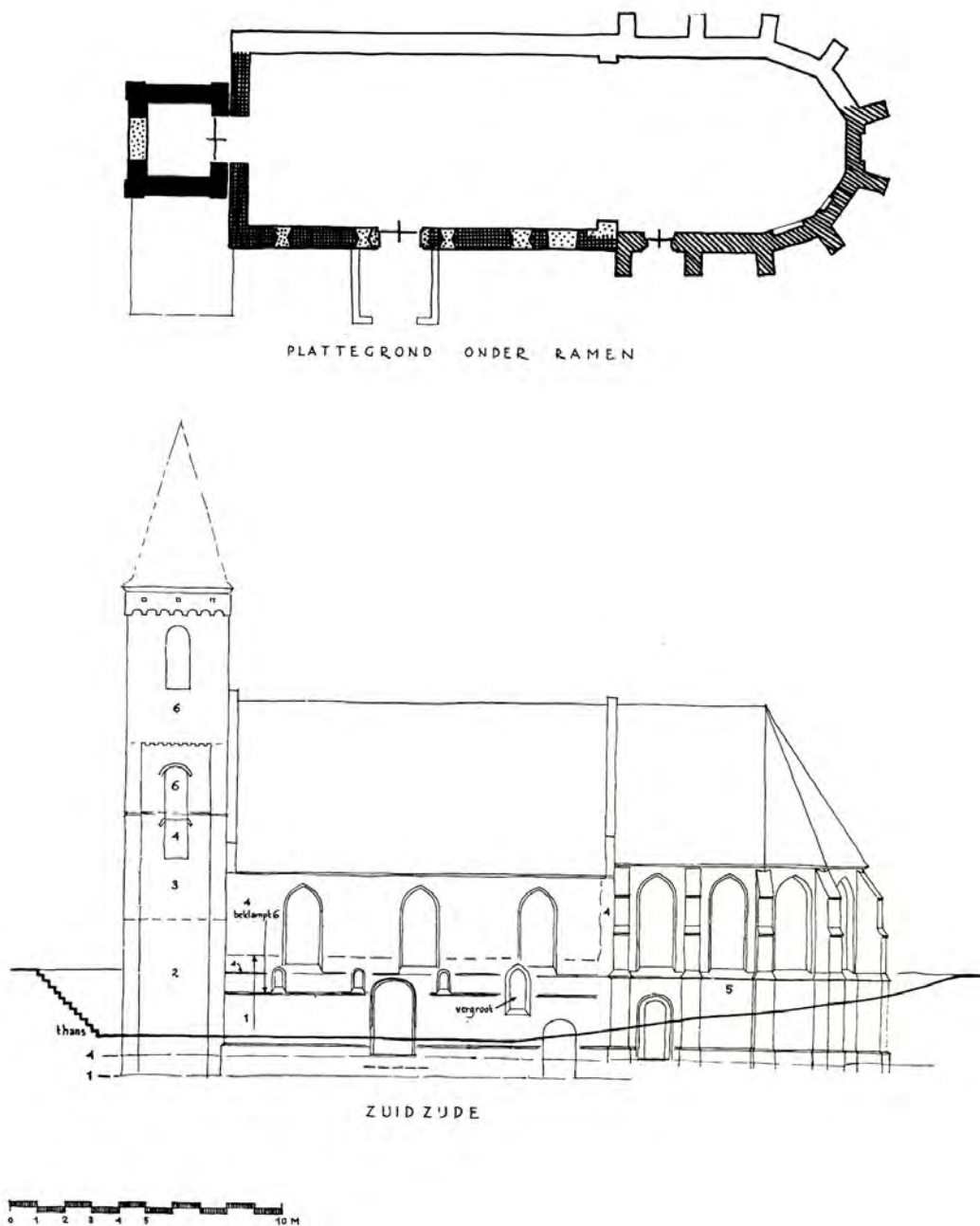
Ter Kuile vervolgt zijn artikel met een typologische bespreking van de kerken van Oosterbeek en Tienhoven. Hij komt tot de conclusie dat de kerk en in Oosterbeek en in Tienhoven triapsidale zaalkerken zijn geweest. Dit is ook duidelijk te zien op de plattegrond van de kerk in Oosterbeek. Men heeft hier de fundamenten van de drie apsiden kunnen opgraven.

De kerk van Oosterbeek

Afbeelding 4. De plattegrond van de kerk in Oosterbeek.

Afbeelding 5. Plattegrond van de kerk in Tienhoven

Günther Bandmann¹⁵ heeft een uitvoerige studie gemaakt van kerken met aanbouwsels aan de flanken in Europa tijdens de pré-Karolingische en Karolingische tijd. Hij komt tot de conclusie dat deze aanbouwsels zeer verwant zijn met de Syrische en Byzantijnse pastophorieën. Deze pastophorieën danken hun bestaan aan het type mis die toen werd gelezen. De Gallicaanse mis¹⁶ voorzag in een preparatie van de offergaven op een tafel in de pastophorie. Naast dit type mis waren er ook nog andere tradities om de mis te lezen, zoals de Beneventijnse¹⁷, Keltische¹⁸, Ambrosiaanse¹⁹, Mozarabische²⁰ en de Romeinse²¹ tradities.

Door de opkomst van de Karolingers verhuist het zwaarte punt van de macht vanuit Italië naar Frankrijk. Voor de eenmaking van Europa was een uniforme liturgie in de optiek van Karel de Grote noodzakelijk.

Bij het invoeren van de Romeinse rite na het midden van de 8ste eeuw, door het Karolingische huis, verdwenen de pastophorieën als gevolg van de veranderde liturgie.

Afbeelding 6. Dicht gemetselde toegang van de zuidelijke annex van de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven.
(foto André Tukker)

Ter Kuile meent dat er grond is om aan te nemen dat het aanbouwsel van de Tienhovense kerk, waarvan men aan de zuidkant de resten heeft gevonden, haar tegenhanger aan de noordkant zou hebben gehad. Het lijkt hem onloochenbaar dat ze in de categorie van de pastophorieën komen, die in ongebruik raakten aan het begin van de 9de eeuw. Hij verbindt hieraan de conclusie dat de kern van de Sint Nicolaaskerk, Karolingisch zoniet Merovingisch is. (In 751 stemt Paus Zacharias er mee in dat Childerik III als laatste Merovingische vorst wordt afgezet en dat Pippijn in Soissons tot koning wordt verheven. Pepijn wordt opgevolgd door Karel de Grote.)

In geen van de opgravingverslagen wordt melding gemaakt van het feit dat rode mortel werd aangetroffen in de Tienhovense kerk. In de Oosterbeekse kerk was dit wel het geval en ook trof men bij de Karolingische kapel op het Valkhof te Nijmegen deze rode mortel aan. De Karolingers vermengden gemalen baksteen met de mortel. Dit kan twee dingen betekenen of de kerk is Merovingisch of is pas veel later gebouwd. (Na 1000)

Elizabeth den Hartog²² refereert in haar boek *De oudste kerken van Holland- Van kerstening tot 1300* slechts eenmaal aan de Sint Nicolaaskerk. Zij bespreekt de geschiedenis de eerste stenen abdijkerk te Egmond. Uit opgravingen blijkt dat deze kerk een eenvoudige rechthoekige zaalkerk was, zonder een afgescheiden koorpartij. Zij zegt dan: “Als parallelen

worden de door opgravingen bekende **preromaanse** parochiekerken van Oosterbeek en Tienhoven genoemd.”

Ter Kuile besluit zijn artikel met: ”Tot slot willen wij nog bemerken dat de twee kerken van Oosterbeek en Tienhoven, gelegen aan de oevers van de zelfde stroom, en in een rechte lijn ongeveer 60 kilometer uit elkaar gelegen, nog lang niet volkomen gelijksoortig zijn. Het tufstenen gedeelte van Tienhoven verschilt merkbaar van het oorspronkelijke gedeelte van Oosterbeek: in Tienhoven zijn de mergelstenen klein in vergelijking met die in Oosterbeek. Daar wordt men verrast door de buitengewoon grote afmetingen van de tufstenen blokken.

Vervolgens is in Tienhoven, in tegenstelling van wat men in Oosterbeek vindt, de manier van metselen van de pastophorie en die van het schip identiek. We zijn slecht geïnformeerd over de afsluiting naar het oosten van de kerk in Tienhoven, maar als wij veronderstellen dat deze ook triapsidaal was kunnen wij de twee kerken aan een gemeenschappelijke of verwante oorsprong toeschrijven.”

Professor ter Kuile schreef het bovenstaande artikel in 1962 en het werd gepubliceerd in 1964. In het KNOB-Bulletin van 1972, jaargang 71 verscheen het volgende bericht:

DE VOORROMAANSE KERKEN VAN OOSTERBEEK EN TIENHOVEN
DOOR
E.H.TER KUILE

In ons artikel over de oorspronkelijke gedaante van de kerken van Oosterbeek en Tienhoven, gepubliceerd in *Opus Musivum*, het “Festschrift” voor wijlen onze collega M. D. Ozinga dat in 1964 verscheen (blz.13), stelden wij vast dat beide eenbeukige kerken voorzien zijn geweest van “annexen”, zijruimten die in open verbinding stonden met het schip door middel van boogopeningen in het oostelijk einde van de lange muren. De minst verafgelegen voorbeelden van dergelijke “annexen” op het vasteland van Europa waren bij ons weten destijds in Zwitserland te vinden. Kort geleden is daar weer een exemplaar aan het licht gekomen, en wel in Kleinhöchstetten ten z. o. van Bern (P. Hofer, *Fundplätze, Bauplätze, Basel, 1970, 21*).

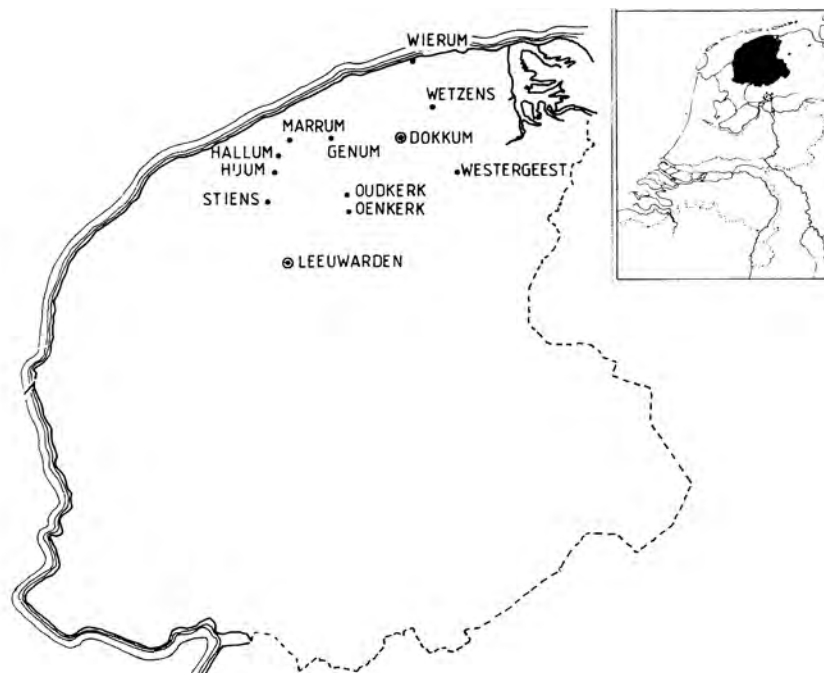
Het leek ons goed er de aandacht op te vestigen dat inmiddels ook op betrekkelijk korte afstand en aan de loop van de Rijn, hemelsbreed binnen 100 kilometer van Oosterbeek gelegen, een voorromaanse aanleg met “annexen” door oudheidkundig bodemonderzoek tevoorschijn is gekomen, te weten in Rheinhausen bij Hochemmerich tegenover Duisburg (“Rheinische Ausgrabungen”, Band 9, *Beiträge zur Archäologie des Mittelalters, 2, 1971, 122*). De “annexen” behoren tot de derde periode van de kerk van Rheinhausen, die omstreeks 800 wordt gedateerd. In de publicatie worden de “annexen” van Rheinhausen vergeleken met die van twee andere kerken, namelijk St. Lubentius te Dietkirchen in het Lahntal, begin 9de eeuw, en St. Germanus in Spiers (Speyer), tweede helft 4de eeuw-loop 5de eeuw.

Raphaël Rijntjes²³ schrijft in zijn artikel over de opgravingen op het Utrechtse Domplein: ”...Hetzelfde geldt bij vergelijking met de **vermoedelijk tiende-eeuwse kerken van Oosterbeek en Tienhoven**: hoewel de blokformaten van deze kerken, die onderling sterk verschillen, afwijken van die van de zogenaamde Bernold-kerken, bestaat het opgaande werk eveneens uit regelmatige lagen recht afgewerkte tufsteen.”

H. Kubach²⁴ zegt over de ouderdom van de Sint Nicolaaskerk: "Eine Datierung der ersten Saalkirche in karolingische Zeit (ter Kuile) – auch wenn man diese nach westfränkischen Herrschern bis ins Ende des 10 Jhs. rechnet – ist bei dem ziemlich gleichmässigen Tuffmauerwerk nicht wahrscheinlich. Die seitlichen Annexe können noch im 11. Jh. vorkommen, für auch das Nikolauspatrozinium spricht."

Plaatsen in Friesland met eenbeukige kerken met annexen

In Friesland²⁵ blijken er een elftal Romaanse eenbeukige kerken met annexen te staan, die pas gebouwd zijn in de 11de en 12de eeuw. De twaalfde Friese eenbeukige kerk met annexen staat in Dokkum, maar deze dateert uit 790. (Deze datering was mogelijk door gebruik te maken van de C-14 methode om het hout van grafkisten opgegraven in de kerk te dateren.) Volgens Herma van den Berg heeft men na het Concordaat van Worms, bij nieuw te bouwen kerken in Friesland terug gegrepen op de oude voorbeelden. Het Concordaat van Worms besliste in 1122 dat de bisschoppen door de paus zouden worden benoemd en niet meer door de keizer. In de 12de eeuw ging het om een nieuwe beleving van het geloof en werden door de Gregoriaanse hervormingen de eerste pogingen ondernomen om kerk en staat te scheiden.

Afbeelding 7. Plaatsen in Friesland met eenbeukige kerken met annexen.

Grafzerk of sarcofaagdeksel?

In de Sint Nicolaaskerk ligt nog een gedeelte van een grafzerk of sarcofaagdeksel van rode zandsteen met een versiering van een (bisschop?) staf. Een datering van deze grafzerk of sarcofaagdeksel in de Karolingische tijd of nog vroeger is zeer aannemelijk.

Aan de bovenloop van de rivier de Weser bevonden zich steengroeven waar rode zandsteen gevonden en bewerkt werd. Via de havenstad Bremen werden de sarcofagen en grafzerken verscheept en daarom wordt deze rode zandsteen ook wel Bremerzandsteen genoemd. De altaarsteen in de Sint Nicolaaskerk is gehakt uit het zelfde materiaal.

Dergelijke sarcofagen uit rode zandsteen zijn ook in de Heilig-Kruiskapel op het Domplein in Utrecht opgegraven. Rijntjes concludeert aan de hand van de opgegraven resten dat de Heilig-Kruiskapel van hoge ouderdom is en van voor de Noormannenbezetting dateert. (Rond 800 of nog vroeger)

Datering en conclusie.

Hoewel de Sint Nicolaaskerk pas voor het eest in 1371 wordt vermeld, is de kerk veel ouder. De aanwezigheid van een zuidelijke annex of pastophorie (en de vermoedelijke aanwezigheid van een noordelijke annex) bij een (triapsidale) zaalkerk duidt op een preromaans schema. Na het afschaffen van de Gallicaanse liturgie door Karel de Grote aan het begin van de negende eeuw waren de annexen niet meer nodig. Karel de Grote overleed in 814, met andere woorden; ruim voor die tijd moet de eerste kerk in Tienhoven gebouwd zijn.

Het ontbreken van rode mortel, typerend voor de Karolingische periode, zou een verdere indicatie kunnen zijn dat wij in Tienhoven te maken hebben met een preromaans of Merovingisch kerkgebouw.

Enige voorzichtigheid met de datering is echter geboden. We weten zeker dat de kerk voor het eerst vermeld wordt in 1371. Als de kerk gebouwd is voor het invoeren van de Romeinse liturgie onder het bewind van de Karolingers moeten wij een datum tussen 700 en 780 aanhouden. Daarom is de eerste kerk in Tienhoven gebouwd tussen 700 en 1371. Gevoelsmatig ga ik voor een stichtingsdatum rond 750. Ik ben mij er wel van bewust, dat ik hiervoor enig steekhoudend wetenschappelijk bewijs heb aangedragen, maar **het** uiteindelijke overtuigende bewijs is nog niet geleverd.

---

¹ H.J.Kok, *Proeve van een onderzoek van de Patrocinia in het middeleeuwse Bisdom Utrecht, Academisch Proefschrift*, ter verkrijging van de graad van Doctor in de letteren en Wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam, Assen, 1958.

² G.Brom, *Bullarium Trajectense*, no.1978.

1371, Februarii 14, Avenionis.

Officiali Cameracensi mandatur, ut Alberto de Merteen presbytero, canonico praebendato ecclesiae supplementum reservet.

Dignum arbitramur...Non obstantibus....quod parochialem ecclesiam de Thienhoven Trajectensis dioceses noscitur obtinere....Dat. Avinione, XVI Kl. Martii, anno primo.

³ E.H.ter Kuile, *Les églises carolingiennes d'Oosterbeek et de Tienhoven in Opus Musivum*. Een bundel studies aangeboden aan Professor Murk D. Ozinga ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag op 10.11.1962, Assen,1964

⁴ Er bestaat een mogelijkheid dat de Deense Vikingen de Sint Nicolaaskerk verwoest hebben tijdens een van hun vele strooptochten. Laten wij niet vergeten dat in 834 Dorestad (Wijk bij Duurstede) door de Vikingen werd verwoest. Zoals bekend ligt Wijk bij Duurstede vijfendertig kilometer oostelijker aan de Lek

---

⁵ In een van de volgende afleveringen van het nieuwsblad wordt de proosdij en de immunititeit van Sint-Marie uitvoerig besproken.

⁶ Institutiebrief is een oprichtingbrief.

⁷ Aartsdiaken (vroeger in de rooms-katholieke kerk) geestelijke, die de bisschop in de uitoefening van zijn ambtsplichten bijstond of verving, zoals de tegenwoordige vicaris-generaal; -(later ook) priester die bij de wijding de bisschop bijstond en in naam der wijdelingen toelating voor hen vroeg.

⁸ Patrocinium is het gewijd zijn aan een bepaalde heilige.

⁹ James Hall, *Hall's Iconografisch Handboek*, Leiden, 2003.

¹⁰ KNOB-Bulletin, 1958, serie 6, jaargang 11, col.167 en 168.

Tienhoven. De restauratie der Ned.Herv.kerk bracht enige zaken aan het licht, welke een onverwachte aanvulling vormden op de bouwgeschiedenis van dit monument.

Oudtijds aan Sint Nicolaas gewijd, bestond het eerste bedehuis klaarblijkelijk uit een tufstenen zaalkerkje.

Belangrijke gedeelten van het opgaande werk bleken besloten te zijn in de grotendeels beklampte zuid- en westmuur der tegenwoordige kerk, terwijl in de zuidgevel zelfs nog de oorspronkelijke venstertjes, in getale van vier, werden teruggevonden.

Aan het oostelijke uiteinde van de zuidgevel werden tevens de sporen ontdekt van een vroegere toegang. De oorspronkelijke westgevel schijnt een toegangspoort bezeten te hebben, gekroond door een dubbele siernis, overlans gedeeld door een zuiltje.

Afbeelding 8. Oorspronkelijke toegangspoort in westgevel.
(foto: André Tukker)

Betrekkelijk kort na de voltooiing van dit bescheiden 13,50 X 7,25 m grote kerkje is men begonnen met de bouw van een tufstenen toren, tegen de westgevel opgetrokken, welke echter niet meteen werd voltooid, doch eerst naderhand in baksteen werd afgewerkt. Hierbij verwijderde men het oorspronkelijke tufstenen verwulft boven de onderste torenruimte en verving dit door een nieuwe bakstenen koepel, welke bijna drie voet hoger reikte dan de eerste.

Het formaat der hierbij gebezigde baksteen -23 X 16 X 8 centimeter – wijst op de 13de eeuw. Het patronaat van de kerk doet vermoeden dat het eerste kerkje eerder in de 12de dan in de 11de eeuw verrees.

Merkwaardig mag het heten dat de fundering van west-, zowel als oostgevel een onderbreking vertoont, welke reeds bij de bouw van de kerk opzettelijk moet zijn aangebracht, en op het voorhanden zijn van een grondboog ter opvang van het niet rechtstreeks op de fundering rustende, opgaande werk zou kunnen wijzen.

Het uit baksteen van klein formaat- 6 X 12 X 24 centimeter – opgetrokken, vijfzijdig gesloten koor maakt de indruk omstreeks het jaar 1500 aan de tufstenen kerk te zijn toegevoegd. In de fundering is plaatselijk baksteen gebruikt van het zelfde formaat, alsook in de bovenpartijen van de toren. Het is daarom niet uitgesloten dat aan het laatgotische koor nog een uit kloostermoppen ouder koor is vooraf gegaan.

Na de bouw van het huidige koor werd het schip hoger opgetrokken, terwijl de kerkvloer ongeveer 30 centimeter werd opgehoogd. Bestond de oorspronkelijke vloer uit leem, de latere bestond uit gebakken plavuizen van het formaat 17 X 17 centimeter. Ook nadien heeft men de vloer kennelijk nog weer tot 50 centimeter toe moeten ophogen, waarbij de roodzandstenen altaarsteen op een gegeven moment tot drempel voor de ingang werd gedegradeerd.

Wellicht wijst het jaartal op een der beide overgebleven kerkklokken – 1588 – op het tijdstip van deze post-reformatische verbouwing. (Deze aanname is onjuist. Zie het artikel *De klokken en het torenuurwerk van de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven* in het Nieuwsblad 15^e jaargang nr.4, 2004)

De herhaalde ophoging der kerkvloeren is begrijpelijk, gezien het feit dat men zich op den duur genoodzaakt zag de bandijk langs de zuidelijke Lekoever langs de kerk te leggen, zodat de toreningang zelfs onder de grond bedolven raakte. Ten gevolge ook van deze grondstortingen heeft men omstreeks het jaar 1870 de gehele noordmuur van de kerk moeten uitbreken en vernieuwen. *R.O.B., Amersfoort.*

¹¹ KNOB-Bulletin, 1959, serie 6, jaargang 12, col. 87, 88, 89 en 90.

Tienhoven. Herv. Kerk. Tijdens de restauratie is gebleken, dat dit eertijds aan de H. Nicolaas gewijde kerkje een tamelijk ingewikkelde bouwgeschiedenis heeft gehad (zie voor onderzoek naar de funderingen het Archeologisch Nieuws in de vorige jaargang kol *167-*168).

Aanvankelijk was er slechts een vermoedelijk 12de eeuws tufstenen zaalkerkje, waarvan de west- en de zuidgevel nog grotendeels behouden zijn.

Het schip had in de zuidgevel vier kleine rondboogvensters, waarvan er nog drie dichtgemetseld bewaard zijn, en een rondboogpoortje. De top van de oorspronkelijke westgevel bevat een blindnis waarin vermoedelijk een deelzuiltje heeft gestaan. De tufstenen torenonderbouw, met de resten van een kruisgewelf over de benedenruimte, staat koud tegen deze westgevel aan.

Afbeelding 9. Rechts ziet men de westgevel van de kerk uit tufsteen en links de toren. Dat de toren los staat van de kerk is duidelijk te zien. (foto André Tukker)

Bij een verhoging in baksteen (31.5/33 X 14.5/15.5 X 7/8; 10 l.= 88 centimeter) is dit tufstenen gewelf uitgebroken en vervangen door een hoger tongewelf van baksteen, waarschijnlijk omdat de verlegging van de Lekdijk reeds toen een verhoging van het vloerpeil noodzakelijk maakte. Van de galmgaten uit die tijd zijn de boogaanzetten nog zichtbaar.

Afbeelding 10. Boogaanzetten van de dichtgemetselde galmgaten.
(foto André Tukker)

In deze periode zal ook het meest oostelijke rondboogvenstertje vergroot zijn tot spitsboogvenster. De tegenwoordige gedaante van het schip is grotendeels te danken aan een vermoedelijk 14de eeuwse verhoging in baksteen (28 X 13 X 6.5/7; 10 l.=84 centimeter), waarbij aan de zuidzijde de drie grote spitsboogvensters en een nieuwe korfboogingang werden aangebracht, terwijl de oude vensters en ingang evenals de toreningang werden dichtgemetseld.

Bij deze veranderingen, die het gevolg zullen zijn geweest van een verdere binnenwaartse verlegging van de Lekdijk en die gepaard zullen zijn gegaan met de nieuwe vloerverhoging, werden de oude galmgaten van de toren dichtgezet, waarna op een iets hoger niveau nieuwe werden uitgeboren.

In de kap van het schip bevinden zich nog enkele gemerkte onderdelen, die uit deze tijd kunnen stammen.

Het koor zal blijkens het formaat van de baksteen (21.5/22 X 11.5 X 4.5/5.2 ;10 l. = 61 centimeter) en de standvinkenconstructie op de gewelfjukkan van de kap in het begin der 15de eeuw zijn toegevoegd.

Bij een laatste verhoging van het schip werd het oude werk boven de versnijding van het tufstenen gedeelte beklampt met baksteen (22/24 X 10.5/11.5 X 5/6; 10l. = 64 centimeter) en kwam de huidige kap tot stand; blijkens het type der telmerken (links – rechts gebroken) en het ontbreken van standvinken in de tweede helft van de 15de of het begin van de 16de eeuw. De toren werd toen verhoogd terwijl de 14de eeuwse galmgaten werden dichtgezet.

Tengevolge van gronddruk van de dijk was het in de 19de eeuw tenslotte noodzakelijk een

---

groot gedeelte van de noordmuur te vernieuwen, waardoor gegevens betreffende de bouwgeschiedenis aan die zijde ontbreken. *R.O.B., Amersfoort.*

¹² In dit verband is het interessant te verwijzen naar het artikel *Zestig jaar terug in Tienhoven* van Paul Will in het Nieuwsblad van de 15^e jaargang, nummer 3, 2004. Op bladzijde 58 staat een foto van de Hervormde Kerk in Oosterbeek.

¹³ P.Glazema, *Oudheidkundige Opgravingen in de Nederlands hervormde Kerk te Oosterbeek*, Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, 1949,p.33.

¹⁴ De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek verrichtte op 31 juli en op 1 en 4 augustus 1958 onderzoek in de Sint Nicolaaskerk. De technische leiding had A. van Pernis en de wetenschappelijke leiding was in handen van Drs.H. Halbertsma. Hun bevindingen werden op 6 augustus 1958 gerapporteerd: "De kerk bestaande uit schip, poligonaalkoor en toren, gaan gedeeltelijk schuil in de omringende dijk welke om de kerk gelegd is ter bescherming tegen rivierwater.

Aan de N. zijde loopt het dijktralud tot aan de onderzijde der ramen en aan de Z. zijde wordt het O. deel der kerk gedeeltelijk bedekt door een dijkstoep welke toegang verleend tot de ingang der kerk en aan deze zijde gelegen begraafplaats.

De W. ingang der toren is voor het grootste deel bedekt door het dijktralud. Het schip is gebouwd van tufsteen en heeft zowel aan de W. zijde een onderbreking in de fundatie voor de doorgang en in de O. fundatie voor de triomfboog. Dit laatste zou er op kunnen wijzen dat er ook een Romaans koor toe behoort moet hebben, hiervan is echter niets teruggevonden.

Op de plaats waar het koor verwacht kon worden, vonden wij enkele resten van gemetselde tufstenen grafkeldertjes.

De N. muur van het schip is in 1870 geheel vernieuwd.

Het uit bakstenen opgebouwde koor heeft een 5/10 gesloten vorm en is vermoedelijk in 1500 gebouwd, waarbij tevens het schip is verhoogd. De huidige vloer is van plavuizen 22 X 22 centimeter met enkele grafzerken, 50 centimeter onder deze tegelvloer liggen plavuizen die 17 X 17 centimeter meten. Weer 30 centimeter onder deze plavuizen is vermoedelijk het loopvlak van de romaanse kerk.

In de thans bestaande Z. ingang bevindt zich een bremerzandstenen zerk welke als drempel in gebruik is en onder deze een uit het zelfde materiaal vervaardigde altaarsteen welke bij de tweede tegelvloer als zodanig dienst deed.

In de Z. muur van het schip komen na afkapping van de bakstenenbeklamping verschillende vensters uit de romaanse periode te voorschijn. Ten W. van de triomfboog vertoont zich een toogvormig tufstenen metselwerk, welke als men het laagste vloerniveau als bij deze doorgang behorend aanhoud, is de hoogte 2.10 meter.

Ten O. van de triomfboog in het koorgedeelte ook aan de Z. zijde is na afkapping een doorgang vrij gekomen."

¹⁵ G.Bandmann, *Über Pastophorieen und verwandte Nebenräume im mittelalterlichen Kirchenbau*, in *Kunstgeschichtliche Studien für Hans Kaufmann*, 1956, p. 36.

¹⁶ De Gallicaanse mis werd vooral gelezen in Gallië, het gebied westelijk van de Rijn.

¹⁷ De Beneventijnse mis werd vooral gelezen in de Benevenuto, een streek in de omgeving van Napels.

¹⁸ De Keltische mis werd gelezen in Ierland.

¹⁹ De Ambrosiaanse mis werd gelezen in de omgeving van Milaan.

²⁰ De Mozarabische mis werd in Spanje gelezen.

²¹ De Romeinse mis is de mis die thans nog gecelebreerd wordt.

²² Elizabeth den Hartog, *De oudste kerken van Holland-Van kerstening tot 1300*, Utrecht, 2002.

---

23 Raphaël Rijntjes, *De ecclesiola in het Utrechtse castellum. Bouwhistorische interpretatie van de resten van de Heilig-Kruiskapel*, Bulletin KNOB, jaargang 93, 1994, nummer 4/5.

24 Hans Erich Kubach, *Romanische Baukunst an Rhein und Maas*, Berlijn, 1976.

25 Herma M. van den Berg, *In pago cui nomen Ostrache*, lezing gehouden in oktober 1977 op het symposium *Romanico Padano-Romanico Europeo* in Modena, Italië.

Glossarium

E. J. Haslinghuis, H. Janse, *Bouwkundige Termen, Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 2001.

Annex zijruimtes die in open verbinding stonden met het schip door middel van boogopeningen in het oostelijke einde van de lange muren

Apsis of apside nisvormige sluiting van een koor, schip, dwarsarm, zijbeuk of zijkapel.

Galmgaten smalle openingen in de muren van de klokkenverdieping van een toren, waarin galmborden het klokgelui naar buiten leiden. Grotere torens hebben meestal aan elke zijde twee galmgaten, hetzij afzonderlijk, hetzij gekoppeld met een verdeelzuil in het midden. Ook: bommelgat.

Gewelfjukken gebint, bestaande uit twee schuingeplaatste stijlen met een bint daaroverheen of –tussen en de verbindende korbelen. Ook: balkgebint waarop een balkbrug rust.

Gotiek bouwkunst die zich sedert begin XII in West-Europa uit de Romaanse bouwkunst ontwikkelt. Het is een technisch-constructieve vooruitgang van een architectuur met massieve muren en kleine vensteropeningen naar een architectuur met steunpunten waartussen grote openingen gevuld met glas.

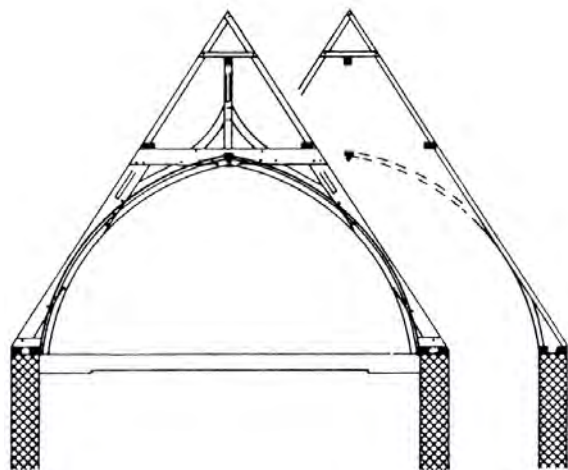
De benaming gotiek wordt door Italiaanse kunsttheoretici van de renaissance, met name Vasari (1511-1574), gegeven aan de hun voorafgaande middeleeuwse stijl (maniera gotica). Die zij beschouwden als het minderwaardige voortbrengsel van primitieven, vertegenwoordigd door de Goten uit de periode van de volksverhuizing.

Kloostermoppen grote baksteen. Rond het midden van de 12de eeuw ontwikkelden kloosterlingen in Noordelijk Nederland de kunst van het bakken van steen uit klei. Deze stenen worden kloostermoppen genoemd. De maat van de stenen sloot aan bij die van de laatste bewerkte tufstenen die werden ingevoerd en was circa 35 X 17 X 9-11 centimeter. Al tamelijk snel ging men ertoe over steeds kleinere stenen te bakken, omdat die makkelijker hanteerbaar waren.

Koor afzonderlijk deel van een kerk waar zich het hoofdaltaar bevindt. Oorspronkelijk stond er de ‘chorus psallentium’, groepen van zangers en zeggers van het koorgebed, opgesteld. In streng gecelebreerde diensten in kloosters en kathedralen is dat nog het geval. Het koor is meestal aan de oostzijde gelegen min of meer zelfstandige partij, veelal kenbaar door zijn halfronde of veelhoekige koorsluiting.

Koorkap De Sint Nicolaaskerk heeft als een van de weinige kerken in de Alblasserwaard een koorkapconstructie met trekbalken en een hanenbalkflering boven de splitsbogen. Dit type constructie werd toegepast tussen de 14de en de 16de eeuw. Opvallend veel is deze kapconstructie in Friesland vertegenwoordigd.

Afbeelding 11. Koorkappen van de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven

Korbelen kromme stukken hout

Korfboogingang ingang met een boog die samengesteld uit vijf, zeven of meer cirkeldelen. De vorm lijkt op een liggende ellips. Ook: paanderboog.

Pastophorie kleine dienstruimten, vierkant of halfrond, ter weerszijden van de altaarnis van de vroegchristelijke kerk. Komt het eerst voor in Syrië. In de Griekse kerk bewaard gebleven. In het Westen wijzen hier en daar opgegraven fundamenten erop, dat dergelijke vertrekken in de 6de en 7de eeuw aanwezig waren, onder andere in Angelsaksische, Friese, Scandinavische en Zwitserse kerken.

Romaanse bouwkunst bouwkunst die zich sinds de 10de eeuw ontwikkelde in de landen waar Romaanse talen worden gesproken en in die van het Heilige Roomse Rijk onder de Saksische ('Ottonen') en de Salische keizers, alsook in een groot gebied daaromheen. In Engeland noemt men de stijl 'Norman' (in tegenstelling tot 'Saxon'), naar de Normandiërs die de stijl sinds 1066 overdroegen. De naam 'Romaans' is in 1820 voor het eerst gebruikt door de Franse kunsthistoricus De Gerville.

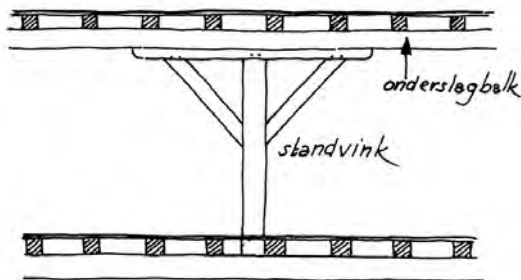
De Romaanse bouwkunst werd mede bepaald door de bouwtradities, die zowel geënt kunnen zijn op de Romeinse steenbouw als op de Noordwest-Europese houtbouw.

Men pleegt de Romaanse bouwkunst in drie perioden te onderscheiden. De eerste (sedert circa 960) omspannt nog de tijd van de houten overkappingen. De datering van de volgende periode verschilt naar gelang de stenen gewelven hun intrede doen. In delen van Frankrijk begint dat reeds begin 11de eeuw, in het Rijn- en Maasgebied tegen 1100, met toepassing van het gebonden stelsel en kruisribben. Voor de derde, laatromaanse periode is al kenmerkend de gedurfde hoge plaatsing van de gewelven en de mindere geslotenheid van het muurwerk. De toren is opgesloten in het kerklichaam.

Schip romp van een kerk, onderscheiden van het koor en eventuele voorbouwsels aan de tegenovergestelde zijde. Het schip is eenbeukig of onderverdeeld in middenbeuk of –schip en zijbeuken of –schepen.

Spitsboogvenster venster met een boog die gevormd wordt door twee elkaar snijdende bogen met een gelijke straal.

Standvinkconstructie stijl in een kaspant, bijvoorbeeld voor een dakkapel, ook korbeelstel of muurstijl onder de oplegging van een balk, of een stijl in een ruimte die een balk ondersteunt en hiermee met schoren verbonden is.

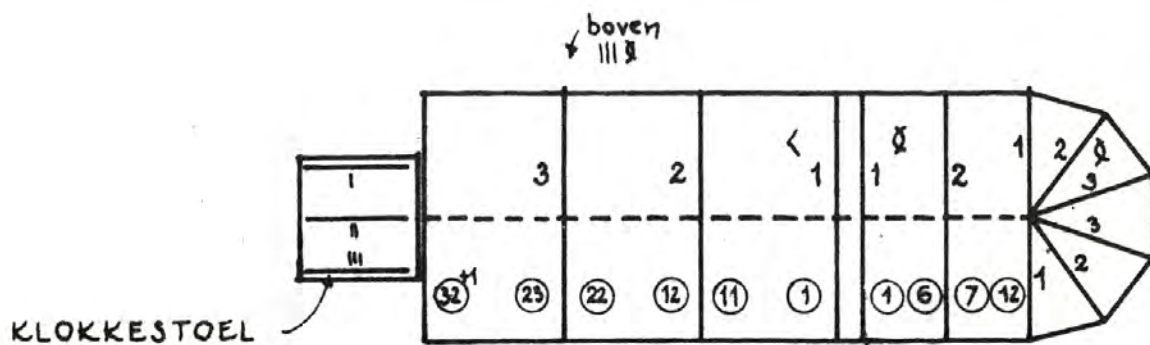

Afbeelding 12. Standvinkconstructie

Telmerken merk op onderdelen van een houtconstructie dat een getal aangeeft. Het werd aangebracht om op de juiste wijze met elkaar verbonden te worden en op de juiste plaats te komen. De merken bestaan hoofdzakelijk uit rechte strepen die een getal aangeven.

Afbeelding 13. Telmerken

Afbeelding 14. Telmerken in de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven

Triapsidale afsluiting van een schip het schip wordt afgesloten door drie apsiden.

Afbeelding 15.

Triomfboog in de Romeinse tijd een eremonument dat ter gelegenheid van de intocht van een zegerijke veldheer met zijn leger in de stad werd opgericht. In de christelijke kerken ook de boog die het koor en het schip scheidt.

Tufsteen puingesteente dat als vulkanische as en steensplinters is neergekomen en verkit. In Nederland werden voornamelijk trachiettuffen uit de Eifel verwerkt.

Verwulft gewelf

Historische plaatjes met een praatje

In het vorige nieuwsblad schreef ik over enkele foto's uit de serie van dhr. Jesse over ijs in de Lek. De foto's zijn daarbij geplaatst.

Op de daarbij gedane oproep om verhalen kenbaar te maken over de ijsbrekers op de Lek heeft Krijn van der Grijn gereageerd.

Zo vertelde hij een verhaal uit de winter van 1939/1940.

Hij en een aantal andere jongens gingen naar de loswal in Ameide. Ze probeerden daar over de losse ijsschollen te lopen. Dit ging door van de ene schol op de andere te springen. De namen van de andere jongens waren Fredi Vroomans, Gerrit Veen, Kees Buis en Gijs Woudenberg. Zo sprong Kees Buis op een ijsschol die onmiddellijk iets af dreef. Hij kon en durfde niet meer terug te springen. Hij is vanaf Ameide op de ijsschol tot Tienhoven gedreven. De inmiddels gealarmeerde veermannen van den Berg, hebben met de roeiboot Kees van de ijsschol gehaald. Kees Buis was toen 12 jaar oud. Een hachelijk avontuur waar je koude rillingen van krijgt als je er aan denkt, maar het is gelukkig allemaal goed afgelopen.

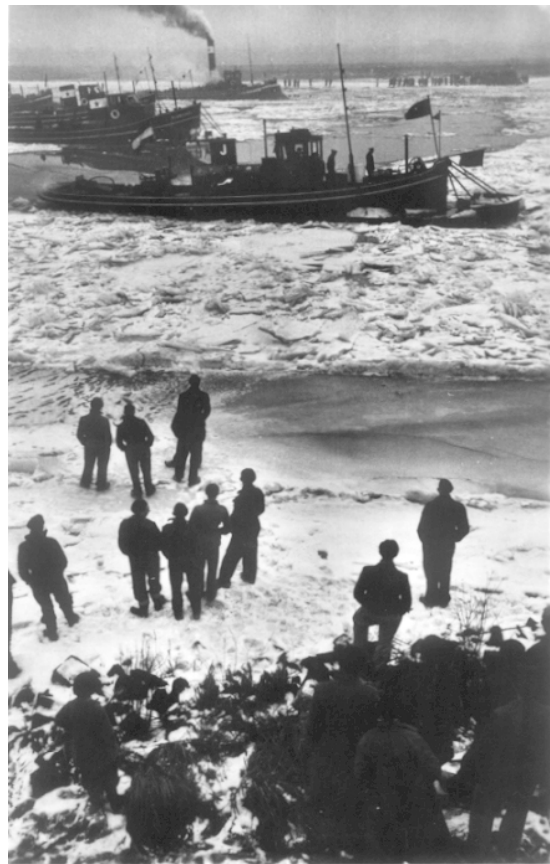

Krijn van der Grijn vertelde ook nog dat ze op een doordeweekse dag in de middag pauze naar de ijsbrekers gingen kijken en daardoor de tijd waren vergeten. Zo kwam hij met enkele klasgenoten te laat op school. Meester Will vroeg heel streng; "Waar komen jullie vandaan?" Niemand durfde iets te zeggen, tot Gijs Woudenberg antwoordde dat er breekijzers door de Lek gingen. Een boot vaarde zich vast in het ijs en voer net voor Ameide stil, in afwachting van de ijsbrekers (zie foto).

De ijsbrekers kwamen altijd met hoogwater, zodat de ijsschollen naar zee konden drijven. Enkele waaghalzen durfde zo lang mogelijk voor de ijsbrekers op de Lek te blijven. Ook dokter Jesse durfde dat aan, hij heeft de foto met de kop van de ijsbreker op de Lek gemaakt.

Hij was niet bang, daardoor kunnen wij van deze prachtige foto's genieten en met onze gedachten terug gaan, toen we nog jong waren.

Krijn van der Ham

Een praatje bij een plaatje

‘n Pláátje toch, al die hoge hoeden en kokardes, maar het praatje moet nog volgen...

Deze foto ontvingen we van Magda van Boven-de Kuiper uit Voorburg en kwam via het verre maar trouw meelevende lid Kees van Toor uit Polsbroek op de redactietafel terecht. Beiden waren in hun jonge jaren bijna overburen en Kees' vrouw Jansje Will was een van haar vriendinnen. Magda en Jan, bij hen op bezoek, wilden deze foto aan de Vereniging doen toekomen, waarvoor onze hartelijke dank.

We kunnen dit statieportret mooi gebruiken om onze leden ervan te laten genieten en zo mogelijk hen aan het werk te zetten.

Wie staan er namelijk op deze fraaie kiek, in ieder geval Magda's vader, maar omdat we niet helemaal zeker zijn van alle personen, verzoeken wij de lezers ons te helpen om achter de hele waarheid te komen en willen graag meer weten van hen, bijv. in welke kwaliteit en/of functie staan zij hier om het burgemeestersechtpaar geschaard?

Ook nadere levensbijzonderheden van hen, en wijzigingen aan het Stadhuis te zien?

Reacties graag per brief, Hazelaarlaan 21, 4233 HN te Ameide ofwel pwil@hetnet.nl

De aanslagen van nijver Ameide toentertijd

Bewaren! *'Wie wat bewaart, die heeft wat,'* zo luidt een bejaard spreekwoord. Lezerlief, dat is weer's bewaarheid bij het slaafs gehoor geven aan een aloude streekgewoonte, namelijk die der grote-schoonmaak-woede. Je spulletjes netjes stofvrij houden is immers waardevol. Bekend is dat elk voorjaar, zeker het vrouwvolk, niet meer jong van jaren en wat schraler in de haren, nog altijd last heeft van die onweerstaanbare kriebels. Ja, dan grijpt het naar de ragebol en de luiwagen - zelfs naar o.a. de spons en de zeem - om door soppen, kloppen, ragen en dweilen het huis d'r straks op z'n paasbest te doen uitzien. Deze Hollandse properheid is bij het jongvolk danig in de versukkeling geraakt, maar bij ons senioren is die nog springlevend, plus gecombineerd met huishoudelijke ontplooiing en inschakeling van het manvolk, mede slachtoffer geworden van de emancipatie! Toch vereiste dit dienstwerk deze keer niet enkel mijn inspanning, maar zorgde ook voor wat ontspanning plus de stof voor het volgende opstel, waarbij de gegevens onder het stof vandaan kwamen en waarvan ik hoop dat 't niet te veel bij een opsomming van namen is gebleven.

Ik kom zo langzamerhand tot het eigenlijke van dit artikel. Wie wat bewaart, die heeft er vaak geen weet van wat hij allemaal heeft. Laat ik nou zwaaiend met de plumeau en al stof wegblazend van sta-a-pels mappen vol met vergeelde knipsels die ene tegenkomen. Een dunnetje dat een tweetal getypte lijsten van belastingschuldigen van Ameide 'omvatte'. Eén uit het jaar 1856 (A) was wat algemener gesteld, terwijl die van 1857 (H) de Hoofdelijke Omslag betrof. Even stilletjes verder neuzen... Mijn wedergeliefde had echter op een kwaad moment haar hoekjeskwast in de steek gelaten om te zien wat deze kwast uitvoerde - 't was zo verdacht stil geworden - en jawel hoor, meneer koesterde gnuivend zijn vondsten.

Gelukkig heb ik later wat vrijaf gekregen om u deelgenoot ervan te maken. We gaan daarvoor dus ongeveer anderhalve eeuw terug in de tijd, toen Ameide volgens lijst A ruim 200 belastingplichtigen telde en op waslijst H staan er goed 150 vermeld, Verder kun je, na een boel speurwerk in andere, bijv. brandlijsten, bij benadering achterhalen de woonplek der gezinshoofden, omdat alle huisnummers vermeld zijn.

Als uitgangspunt kiezen we voor lijst H, waarin de aangeslagenen verdeeld zijn over de indelingsklassen 2 t/m 25. In dit Kohier prijken in klasse 2 de heren Hendrik van der Poel, die bijna 160 gulden moet afdragen, terwijl Pieter Kloos, woonachtig op de Dam, er 120 moet betalen. in klasse 3 zit koopman Cornelis van den Andel en in 4: Daniel de Jongh Czn, die wethouder en aannemer is.

In de volgende klasse staat Correspondent (wat dat ook wezen mag) Zacharias de Kleijn (wethouder en hoofdingeland) en in 6: Mr. Johannes Dirk van der Poel, die zowel lid is van de Raad als van de Tweede Kamer.

Op de achterste bank van de drukst bevolkte klasse, d.i. de 25-ste, zitten er ruim 30 gepropt, die per hoofd slechts 3 kwartjes betalen.

Het beroep van veldwachter blijkt ook al geen vetpot te zijn: Willem van Erp behoort tot die groep. In de lijst van 1856 wordt behalve hem nog een 'bromsnor' genoemd: Arie Bol. Verder zijn het veelal arbeiders. Zullen dat de mandenbreiers en hoepmakers van die dagen geweest zijn? Zo komen we tweemaal het beroep van 'kuiper' tegen.

Zouden die mannen Aart de Wit en Cornelis van Heusden al meer gedaan hebben dan enkel hoepels buigen?

We neuzelen nog wat verder en zullen u niet te veel vermoeden met bedragen, waarschijnlijk zijn namen en beroepen, etc. interessanter.

Laat ons de middenklasse aandoen: daar ontmoetten we bijv. burgemeester Matthijs Augustus Sloot, die kennelijk Christiaan Diemont in 1857 is opgevolgd. Die behoort tot de 15^e klasse met de chirurgijn Gerrit Jan Giltay, geboren A.D. 1800 in Dordrecht.

Dat beroep stond ooit voor 'handwerker', 19de eeuws nog gewoon arts en steeg pas heel hoog in aanzien toen de chirurgijn de laatste letters van zijn naam amputeerde.

Klassegenoten zijn o.a. de gebroeders Van Kesteren, broodbakkers, Frederik Diepenhorst, aannemer en Willem Verheij Corstiaanzoon, aannemer en raadslid, de man in wiens timmermansschuur een poosje nadien bezwaarden hun eigen 'Hersteld Hervormde' godsdienstoefeningen zijn gaan uitoefenen.

Wat opvalt is dat we nog een medicinaal arts aantreffen: namelijk Cornelis Antonie Timmerman, waarschijnlijk wonende op de Lekdijk in wat later 'Pretty home' was. Deze staat onder klasse 13 met o.m. de dijkopzichter Tijs Swets en koopman Jacobus Kriellaart, de vader van Helena, die later bekend werd als weldoenster bij de stichting der School m/d Bijbel (1890) en het Verenigingsgebouw (1928).

Dominee Willem van Beuningen, die 3 jaar ervoor van Rossum was overgekomen en nog 25 jaar, tot zijn emeritaat hier zou staan, zit 3 klassen lager. Let wel: die betaalde dus meer: bijna 30 gulden.

Weer aardig dat ene Joris Verwolf raadslid en polder-heemraad is. Goed voorgaan doet vast goed volgen! In diezelfde 14de klasse tref je aan de onderwijzer Jan de Kleijn, die tot in zijn 70ste hoofd der Openbare lagere school is gebleven. Leerzame doch bedenkelijke bijzonderheid uit die 'goeie ouwe tijd' is dat op een Statistiek van 1830, waarvan eveneens op die schoonmaakmiddag het stof was weggeblazen, staat vermeld dat zijn voorganger Dirk Smits met zijn 71 jaar nog in actieve dienst was, wel dat er als tweede een ondermeester is aangesteld: Kruger was de naam.

Over beroepen gesproken: tot de top-10 behoren uiteraard de arbeiders, maar ook boeren, grotere en kleinere, die destijds merendeels binnen de bebouwde kom hun bedrijf hadden. Zij heetten in de lijsten bouwmannen.

De meeste lezers van ons blad weten wel dat dit geen aannemers of zoiets waren, maar dat zij oudtijds andere benamingen hadden: landman of huisman.

Dat laatste heeft thans een heel andere betekenis gekregen, maar het doelde oorspronkelijk op het feit dat zo'n huisman geen gehoor behoefde te geven aan de oproep van diens heer, als deze zijn onderdanen weer 's bijeentrommelde om op hoge poten ten strijde te trekken tegen een norse nabuur.

Die bouwlieden behoorden wel als tegenprestatie vanuit hun thuisbasis voor de ravitaillering (= voedselvoorziening) der manschappen te zorgen.

Verder kom je zeker 10 x schippers tegen :Maarten van der Ham, Pieter Diepenhorst, Klaas van Oosterom en 5 x een Vuurens: Jan, Hendrik, Coenraad Johan en Hermanus, met Gerrit Jan Sturrij, Pieter Roodhorst en ene H. de Bruin.

Grof- en hoefsmeden (o.a. Pieter Vermeulen op de Dam en Willem Schreij in de Peperstraat, de voorloper van Teunis van Roon en Johannes van Merkerk?

Kleermakers zijn Johannis Mesker en de De Kieftes, schoenmakers als Gerrit van Kekum, vleeschhouwers en slagters eveneens, soms staat extra vermeld: slagter-voor-anderen (dit deed bijv. een Pieter van Kekum) en Benjamin Abraham Wallich, de voorganger van Joppie Meijer - de ouderen herinneren zich dit echtpaar nog -.

Heel veel winkeliers, waarbij niet nader vermeld staat wat zij precies verhandelden, bijv. Leendert van der Zijden, weer wel enige broodbakkers als Hendrik, Willem en Johannes van Kesteren, Andries Kruit en Cornelis Pellikaan, geboren in Batavia!. Deze kom je tezamen met de gemeentebode Barend Olij Vendeloo herhaalde malen tegen op geboorteakten als getuigen. Het gerucht gaat dat zulke getuigenissen veelal een goeie borrel opleverden, waarmee de tappers weer goed waren, vandaar dat het aantal kroegbazen, logement alias stalhouders als de Diepenhorsten goede zaken deden.

Schilders zoals Jan Pieter Verhey heetten verwers, kruiwagenmakers (Hermanus Diepenhorst) vond je op de Achterweg en wagenmakers als Laurens Roth evenzo daar en op Sluis een korenmolenaar: Willem Barend Jansen en ene grutter Ewoud Antonie Perk.

En niet te vergeten metselaars als de Woudenbergen Gijsbert en Klaas, tevens Hermanus Streefkerk.

Behalve de hierboven reeds vermelde namen die nog vertrouwd klinken, vonden we: Willem Streefkerk, Willem Bor, Gijsbert Jongkind, Pleun van den Heuvel, Abraham van Gelderen, Klaas Weeda, Pieter Peterse, Arie van Krimpen, Cornelis Vermaat, Jan van Straten, Hendrik Lakerveld, Cornelis Labrie, Bart van Mourik, Arie en Gerrit de Kruijk.

Waar blijft het legertje Versluizen, die je nu in de telefoongids aantreft, vraagt iemand zich misschien af. Wel, slechts 'n Dirk Versluis vonden we, bouwman Benedendams. Was dat waar later Klaas van Oort met vrouw Lijs en kroost woonde?

Wel treffend dat de beroepen van ooit meestal niet passen bij de ons oud-bekenden. We sommen tot besluit een stelletje achternamen op, die je thans hier niet meer hoort, zoals bouwman Aart Hendrik van Tienhoven, Theodorus A. Berckenhof, die muzikonderwijzer achter zijn naam heeft staan, toen al, dat is iets om trots op te zijn. Zou ene Karel Breitenstein, tuinman, de toenmalige groententeler op het Hooghuis zijn geweest? En wat dacht u van Christiaan Stephanus van Klaveren, rijksveearts of Elisabeth Fontane-Kloos, weduwe van een oud-officier van de Franse armee!

Dat niet alle fiscaal-schuldigen autochtonen waren, bewijst het slot van lijst A. Deze 'uitlanders' zijn o..a. twee Tienhovenaren, te weten: Peter van Es en Arie Spek, een Utrechenaar, Izak Gerrit van Jaarsveld en een heer die eveneens elders en hier ter plaatse bezittingen had. Deze Gorkummer had nog meer dubbel: zelfs zijn voornamen: Warnardus Cornelis Mathildus Begram, terwijl later het nageslacht door 'verhuwelijking' de toenaam ook kon verdubbelen tot Begram van Eeten.

P.S. Het in de titel gebruikte woord 'nijver' heb ik met opzet even geleend. Dat staat namelijk ook op de omslag van onze uitgave: **Nijver Ameide en Tienhoven**. Zou het nu mogelijk zijn die verhandeling over bedrijvigheden uit de jaren '30 – wie weet zijn er ook van Tienhoven dergelijke lijsten te vinden – en die te vergelijken met lijst A en H. om te zien wat er op/in dit gebied anders is geworden? Reacties graag ingewacht!

De Avondmaalsbekers van de Hervormde Gemeente Ameide-Tienhoven

In het vorige Nieuwsblad schreven wij dat Henk Blom en Paul Will een afspraak wilden maken met de oud-burgemeester de Ridder, om over de schenking van de Avondmaalsbekers te praten.

Van zijn vrouw kregen zij te horen dat hij ziek was, maar dat hij een brief zou schrijven over de schenking van de Avondmaalsbekers.

Voorts vermeldden wij dat oud-burgemeester de Ridder een paar dagen daarna overleden was.

Tot onze grote verassing bleek dat de oud-burgemeester vlak voor zijn dood nog een brief aan zijn vrouw te hebben gedicteerd. Zijn vrouw heeft de brief gestuurd aan Henk Blom. De brief wordt hieronder onverkort wordt weergegeven;

“Als burgemeester van Ameide had ik regelmatig contact met de Rijksarchivaris. Bij één van die kontakten vertelde de Rijksarchivaris (zijn naam weet ik helaas niet meer)¹ dat hij in bezit was van de twee Avondmaalsbekers uit de Hervormde Kerk van Ameide.

Hij beloofde mij toen dat hij er een briefje in zou leggen waarbij hij de Bekers bij zijn dood vermaakte aan de Gemeente Ameide.

Enige tijd later, ik weet niet meer precies wanneer, hoorde ik dat hij overleden was.

Ik heb toen de Weduwe- zij het wat laat- een condoleancebrief gestuurd. Bij die gelegenheid of wat later heb ik haar verteld van het briefje dat haar man in de Bekers zou leggen.

Zij wist hier niets van. Mede in het kader van de restauratie van het stadhuisje van Ameide heb ik weer contact met haar opgenomen en een persoonlijk onderhoud gevraagd bij haar thuis. Ik ben bij haar op bezoek geweest en ik trof een echte Haagse Dame aan.

Wij hebben bijna twee uur over koetjes en kalfjes gepraat zonder dat ik de gelegenheid kreeg over de Bekers te beginnen. Tenslotte bood zij mij een kopje thee aan welke “ceremonie” ook al weer bijna een uur duurde.

Ik kreeg van het onderhoud meer dan genoeg en nam me voor te vertrekken.

Toen ik dat kenbaar maakt zei ze: O ja, dat is waar ook, U wilt over die Avondmaalsbekers praten.

Ik heb besloten dat het beter was ze met een warme hand te geven en niet te wachten tot mijn dood. Ik kreeg op die manier de Bekers.

Zij had een zoon die Notaris was en die een stukje had opgemaakt waarin stond wat er met die Bekers moest gebeuren. In ieder geval niet naar de Hervormde Kerk.

Deze correspondentie zat, toen ik uit Ameide vertrok, in het archief van de Gemeente en als die één en ander niet vernietigd hebben bij de samenvoeging van de gemeenten dan moeten de stukken daar te vinden zijn.

In ieder geval weet ik zeker dat ze bepaald had dat de Bekers een plaats moesten hebben in het Raadhuis van de Gemeente.

Als we dit dus strikt nemen, behoren ze dus nu in het Raadhuis van de gecombineerde Gemeenten te staan, want het gebouw in Ameide is geen stadhuis meer.

Dit is alles wat ik mij van deze geschiedenis kan herinneren en ik hoop dat U er uw winst mee kan doen.

Met de hartelijke groeten van de oud-burgemeester van Ameide,

J. C. de Ridder

---

¹ Dit was Jhr. Dr. Dirk Petrus Marius Graswinckel. Zie het artikel over hem in het Nieuwsblad van onze Vereniging 15de jaargang nr. 4, 2004

De Achtkantemolen op de kaai van Achthoven en het molenaarsgezin van Aart en Cornelia den Braven

Afbeelding 1. De boezemmolen aan de Kaai. (foto: André Tukker)

De bovenstaande reproductie van een schilderij van Meester de Hoon¹ toont de Achtkantemolen, gebouwd in 1777. Deze boezemmolen was een achtkante houten grondzeiler en diende om het water op de Nieuwe Zederik te lozen. De onderstaande stichtingssteen bevindt zich tegenwoordig bij het Hoogheemraadschap in Gorinchem.

Afbeelding 2. De stichtingssteen. (foto: André Tukker)

In vlakke gebieden als de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden kan men met grondzeilers voldoende wind vangen en bovendien kan men dit type molen van de grond af bedienen. In onze polders zijn er te weinig hoge gebouwen om de wind uit de zeilen te nemen.

Dergelijke achtkante houten grondzeilers zijn nog bewaard gebleven in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden². Bijvoorbeeld bij Kinderdijk in de gemeente Nieuw Lekkerland. De onderstaande foto laat Overwaard molen nummer 3 zien. Hij staat op de kade tussen de hoge- en de lage boezem. Het bouwjaar is 1740.

De functie van deze grondzeiler was; reserve boezembemaling voor het gebied van het voormalige waterschap de Overwaard. De opvoerhoogte is van nul tot een meter veertig. De molen is in erfpacht bij de provincie Zuid-Holland.

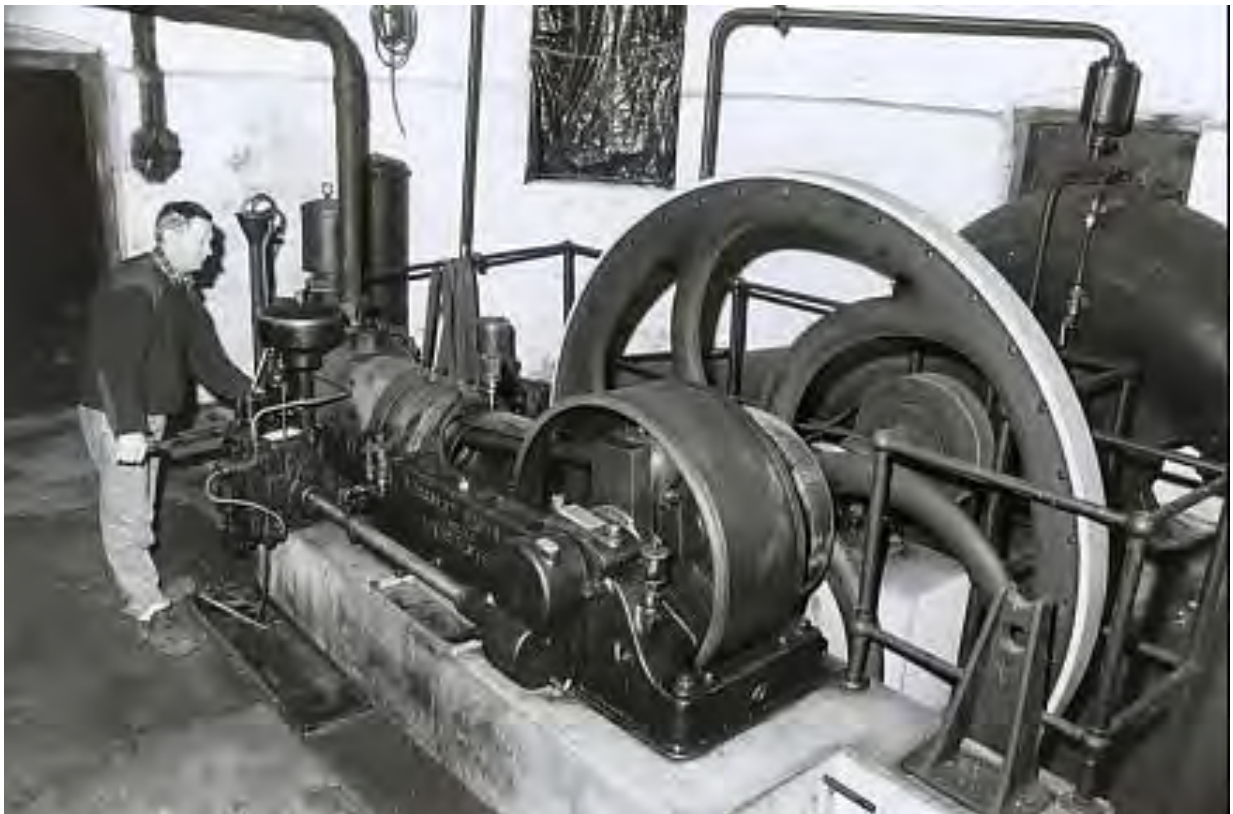

Afbeelding 3. Overwaard molen nummer 3.(foto Jaap de Vries)

De molen op de kaai van Achthoven werd in 1925 afgebroken. Alleen de onderste stenen romp bleef staan. Die werd nog een kleine anderhalve meter opgemetseld en van een dak voorzien. In dit gebouw werd een ruwoliemotor geplaatst die een centrifugaalpomp aandreef. In september 1999 werd ook dit gebouw afgebroken. De ruwoliemotor en de centrifugaalpomp werden ontmanteld en na een complete revisie in een museum in Appeltern (aan de Waal, noordelijk van Oss) weer opgesteld.

Afbeelding 4. De verbouwde molenromp. (foto: André Tukker)

Afbeelding 5. Jaap Haringsma aan het werk in het gemaal in 1998. (foto: André Tukker)

Afbeelding 6. Plaat op de ruwoliemotor met vermelding van de fabrikant, type, het typenummer en de omwentelingssnelheid. (foto: André Tukker)

Aart den Braven, was tot plus minus 1925 de molenaar op Achtkantemolen op de kaai van Achthoven. Daarna was hij de man die toezicht hield op het gemaal tot 1934. Het gezin den Braven woonde in de molen en in het kleine huisje dat op het schilderij van Meester de Hoon (afbeelding 1) rechts van de molen staat. Aart was geboren op 03-03-1868 te Lexmond, (zoon van **Jan den Braven** en **Willempje Lamboo**) en overleed op 01-02-1953 te Lexmond. Hij werd begraven op 05-02-1953 te Lexmond.

Aart trouwde met **Cornelia Bor** op 23-06-1893 te Leerbroek. Zij was geboren op 15-11-1871 te Leerbroek, (dochter van **Merrigje Bor**) en overleed op 08-02-1953 te Lexmond.

Na 1934 ging het gezin den Braven wonen op Achthoven 80 op de kaai in Lexmond.

Opmerkelijk is het feit dat Aart en Cornelia binnen een week van elkaar stierven. Hij op 1 februari en zij op 8 februari 1953.

Nadat Aart den Braven het molenaarsvak had opgegeven werd hij opgevolgd door Henk van Dijk.

Rond 1960 verliet Henk van Dijk het gemaal en hij werd opgevolgd door de zoon van Aart, Gerrit den Braven.

Gerrit overleed op 6 september 1976 te Ameide.

Jaap Haringsma nam toen het gemaal over, totdat het buitengebruik werd gesteld in 1999. (Zie afbeelding 5)

Afbeelding 7. Aart den Braven. Geboren 3 maart 1868 in Lexmond. Gestorven 1 februari 1953 in Lexmond.
(foto: Nico Jesse)

Afbeelding 8. Cornelia Bor. Geboren op 15 november 1871 in Leerbroek. Gestorven 8 februari 1953 in Lexmond (foto: Nico Jesse)

Aart en Cornelia kregen vijftien kinderen:

De oudste was: **Jannigje den Braven**, geboren op 02-09-1893 te Lexmond, overleden op 25-06-1959 te Ameide. Zij werd begraven op 27-06-1959 te Lexmond.

Afbeelding 9. Jannigje den Braven. (foto: Nico Jesse)

Jannigje kreeg tijdens haar jeugd een klap van de molenwiek. De doktoren dachten dat zij niet oud zou worden. Ze kon bijvoorbeeld haar armen niet tot bij haar achterhoofd krijgen, vandaar dat ze haar 'knotje' altijd boven op haar hoofd droeg. Zij bleef klein. Niettemin werd ze bijna zesenzestig. Ze was niet getrouwd.

Het tweede kind was **Mergje den Braven**, geboren op 20-08-1894 te Leerbroek. Zij overleed op 09-08-1897 te Lexmond.

De eerste zoon was **Jan den Braven**, geboren op 24-02-1896 te Lexmond. Hij was niet getrouwd. Hij overleed op 07-09-1953 te Oudenrijn en werd begraven op 12-09-1953 te Lexmond.

Merrigje den Braven, geboren op 04-11-1897 te Lexmond, overleden op 16-02-1983 te Gorinchem.

Zij trouwde met **Gijsbert den Hartog**, op 04-08-1921 te Meerkerk. Hij was geboren op 10-07-1895 te Meerkerk, (zoon van **Jacob Adrianus den Hartog** en **Merrigje Versluis**) en overleed op 09-01-1958 te Meerkerk.

Willempje den Braven, geboren op 11-04-1899 te Lexmond. Zij was getrouwd met Lauwrens Roth. Willempje overleed op 07-10-1977 en werd begraven op 11-10-1977 in Ameide.

Lauwrens Roth werd geboren op 11-04-1899 als zoon van **Cornelis Roth** en **Merrigje Roodhorst**. Hij overleed op 07-10-1977 en werd begraven op 11-10-1977.

Adriana Jacoba den Braven, geboren op 18-11-1900 te Lexmond, overleden op 24-09-1951 te Meerkerk, begraven te Meerkerk. Zij trouwde met **Pel 't Lam**, op 25-09-1924 te Meerkerk. Hij was geboren op 31-10-1895 te Meerkerk, (zoon van **Pel 't Lam** en **Hendrika van der Stelt**) en overleed op 06-01-1970 te Leerdam, begraven 10-01-1970 te Meerkerk.

Cornelis den Braven, geboren op 06-07-1902 te Lexmond, overleden op 18-06-1975 te Ameide. Hij trouwde met **Metje Hendrika Vink**, op 29-11-1923 te Meerkerk. Zij was geboren op 12-02-1903 te Meerkerk, (dochter van **Gerrit Vink** en **Grietje Bogaard**) en overleed op 09-01-1970 te Ameide.

Lambertus den Braven, geboren op 08-03-1904 te Lexmond. Hij overleed tijdens zijn dienstitijd door een trap van een paard. Hij overleed op 24-08-1924 te Breda.

Afbeelding 10. Lambertus den Braven.

Janna Maria den Braven, geboren op 30-12-1905 te Lexmond.

Zij trouwde op 28 april 1932 met **Adriaan Tukker**. Janna Maria stierf op 26 april 1965 te Ameide.

Adriaan Tukker (zoon van **Arie Tukker** en **Jannigje Lamboo**) was geboren op 31 maart 1903 te Ameide en stierf op 3 november 1967 te Ameide.

Johannis den Braven, geboren op 16-11-1907 te Lexmond en overleden op 01-11-1918 te Lexmond.

Gerrit den Braven, geboren op 27-04-1909 te Lexmond. Hij bediende het gemaal als opvolger van Henk van Dijk. Gerrit was niet getrouwd en overleed op 01-09-1976 en werd begraven op 06-09-1976 te Ameide.

De beheerders van het gemaal verdiende er wat bij door op de Zederik te vissen.

Afbeelding 11. De visvergunning van Gerrit den Braven.

Cornelia den Braven, geboren op 25-05-1911 te Lexmond en overleden op 14-08-1954 te Amsterdam. Cornelia was niet getrouwd.

Jacoba den Braven, geboren op 20-12-1912 te Lexmond, overleden op 18-09-1970 te Utrecht. Zij trouwde met **Johannes Visser**, op 12-07-1934 te Lexmond.

Johannes Visser was geboren op 13-06-1913 te Utrecht, (zoon van **Johannes Visser** en **Alida Otto**) en overleed op 22-02-1982 te Utrecht.

Anthonia den Braven, geboren op 27-04-1914 te Lexmond. Zij trouwde met Theo van de Kleij.

Aart den Braven, geboren op 30-12-1915 te Lexmond, overleden op 06-11-1918 te Lexmond.

Johannes den Braven overleed op 1 november 1918 en zijn broer Aart vijf dagen later op 6 november 1918.

Afbeelding 12. Het gouden huwelijksfeest van Aart en Cornelia op 23 juni 1943.
(Foto: Swaters, Haarstraat 8, Gorinchem)

Op deze foto staan van links naar rechts: Gerrit, Jannigje, Cornelia, Anthonia, Merrigje, Jan, Janna Maria, Willempje, Jacoba, Cornelis en Adriana.
Aart en Cornelia zitten op de voorgrond.

---

¹ Particuliere collectie Meerkerk.

² Bezoek ook eens de Web-site van de Stichting tot Instandhouding van Molens in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden . (SIMAV): <http://www.simav.nl>

De luidklok van Tienhoven komt uit Vlissingen!

En welke klok is dat wel?

En wie beweert dat?

Over deze twee vragen is veel te doen.

Het is aan de doorzettingskracht van Herman Beckmann uit Sluis bij Ameide te danken, dat we weten wat we nu weten over de Tienhovense kerkklok!

Hij heeft onderzoek gedaan op een grondige manier en daarbij contacten gelegd, die ik niet voor mogelijk hield.

Wel heel bijzonder vond ik het dat de Koninklijke Klokkengieterij Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel bij monde van de heer Henk van Blooys, hem door verwees naar de heer Schütte van het Nationaal Beiaardmuseum in Aarle Rixtel, vanwege het feit, dat Petit & Fritsen geen wetenschappelijke boekhouding van de klokken bijhoudt. En dat de heer Schütte van het Nationaal Beiaardmuseum hem verder door verwees naar de heer Jaap van den Ende te Schoonhoven. En dat dat Jaap van den Ende hem op zijn beurt weer door verwees naar Dr. André Lehr (Professor in de campanologie = leer van de klokkenspellen) te Asten.

Bij het onderzoek naar de herkomst van de luidklok van de Tienhovense kerk moest de vraag worden beantwoord welke klok van de Vlissingse beiaard dit moest zijn?

De man waarop ik vertrouwde - vanwege zijn enorme kennis van klokken en beiaarden in ons land - is **Jaap van den Ende, oud beiaardier van Dordrecht, Schoonhoven en Oudewater.**

Dus zorgde Herman Beckmann voor een bijeenkomst met deze "klokkenman" op woensdag 9 febr. 2005 in Tienhoven.

Ik bewaar aan deze ontmoeting een goede herinnering en ik ben de heer Beckmann daarvoor dankbaar. Wat gebeurde toen?

Wel; al vrij kort na onze begroeting op de dijk bij de kerk van Tienhoven ter hoogte van het voormalig café van Bart de Lange.....maande Jaap van den Ende tot stilte, want de klok van Tienhoven **sloeg** en hij pakte direct de toon over, zocht in zijn koffer naar zijn stemijzer en bracht na enig "zoemwerk" de juiste toonhoogte in beeld nl. e" (ofwel e-tweegestreept).

Later bleek dat dr. Andre Lehr onafhankelijk van deze praktische analyse ook tot deze stem van de klok komt - wat ik frappant vind.

Samen met Jaap van den Ende klimmen Herman Beckmann, André Tukker (voor het nemen van de foto's) Rook Lakerveld (die enorm veel weet van de restauratie van deze kerk plus de toren) en ik de torentrap op op zoek naar de klokkenstoel.....en de luidklok!

Jaap van den Ende tikt nog eens tegen de mantel van de klok en komt tot de toonhoogte van zo-even toen hij staande op de dijk "deze toon" beluisterde.

Jaap van den Ende constateert dat de situatie in de toren conditioneel goed valt te noemen; het is er droog en schoon; het onderhoud van de klok is ook prima! (*Ik bedenk dat het onderhouds-contract dat de gemeente Zederik heeft met de klokkengieter Petit & Fritsen dus goed werkt!*) Hij doet ons de suggestie om het randschrift op de klok te leren onderscheiden door met carbonpapier de mantel van de klok te bestrijken!

Afbeelding 1. Van links naar rechts: Rook Lakerveld, Jaap van der Ende, Teus den Breejen en Herman Beckmann. (Foto André Tukker)

Waarschijnlijk hebben anderen dit ver voor ons gedaan
- want in het ZEDERIK-monumentendag boekje staat al veel jaren vermeld, dat het opschrift
als volgt luidt:

Randschrift luidklok NH-kerk Tienhoven:

"O passi Graviora Dabit Deus His quoque Finem"

Thomas Both me fecit 1588

vertaald:

***O gij die wel erger beproevingen hebben doorstaan
ook aan de tegenwoordige zal God een eind maken.***

En dan tijdens dit onderhoud verwijst Jaap van den Ende naar Dr. André Lehr omdat hij wellicht weet hoe dit is gegaan met de klokken van de beiaard uit Vlissingen. Herman Beckmann heeft contact opgenomen met hem, en dan concipieert zich het volgende antwoord.

Dr. Lehr meldt dat hij van de klokken van Thomas Both in de literatuur verschillende doorsneden terugvindt. Onder andere in het register (1942/43) van de "klokken-vordering" uit de tweede wereldoorlog staat vermeld, dat de bewuste klok e" een diameter van 58 cm heeft. **(dit komt weer overeen met dat wat Jaap van den Ende ter plekke in de toren van de NHkerk van Tienhoven heeft gezien).**

De diameter van de klok is belangrijk omdat die aan de toonhoogte is gekoppeld. De toon e" en het gewicht van 133 kg is meer verbonden met de diameter 58 cm dan met 68 cm wat hij eerder had bedacht op basis van zijn analyse.

Verder schrijft Dr. Lehr dat hij aanvankelijk meende over zodanige gegevens te beschikken

dat hij zou kunnen zeggen welke positie deze klok heeft ingenomen in het Vlissingse klokkenspel. Maar dat bleek niet waar te zijn. Wel maakt hij de link naar het klokkenspel van Heusden uit 1589, dat eveneens uit 17 klokken heeft bestaan met als zwaarste klok een a1 van 92,5 cm diameter en een gewicht van ca. 485 kg. Mogelijk waren Vlissingen en Heusden identiek.

Dr. Lehr gaat in zijn uiteenzetting verder professoraal te werk door een uiteenzetting te geven over het notatiesysteem dat teruggrijpt naar *het notatiesysteem van Guido van Arezzo* uit de 11^e Eeuw. Het lijkt mij voor klokkengieters en componisten van belang. Voor de lezers van dit blad is het van belang om te weten dat de toonhoogte van de gegoten klokken vroeger in overeenstemming met de andere klokken werd gebracht (om toch enigszins gezamenlijk te klinken) - op basis van het zogenaamde mineur-stemmings-geluid. En dan komt Dr. Lehr uiteindelijk tot de volgende uitspraak:

Ervan uitgaande dat de klokken van de Vlissingse beiaard identiek waren aan die van de beiaard van Heusden, dan zou gelet op de diameter van de Tienhovense klok, dit de 5^e klok moeten zijn van de beiaard van Vlissingen!

Dus: de luidklok van de NH-kerk van Tienhoven is de 5^e klok van de voormalige beiaard van Vlissingen.

In deze correspondentie valt het jaartal 1942/43 - we zitten dan midden in de tweede W.O. Graag wil ik daarvan op deze plek nog wat zeggen:

Behalve de klokken uit Vlissingen zijn er in de Alblasserwaard en uit andere regio's in ons land de kerkklokken uit de torens gehaald om van dit **'klokkenbrons via omsmelting te komen tot kanonnenvoer ofwel metaal voor de oorlogsindustrie!**

Op de luidklok van de NH-kerk in Meerkerk staat geschreven::

"1943 uit deze toren mijn voorgangster geroofd

(de in 1724 door Jan Albert de Grave te Amsterdam gegoten klok)

"1949 kwam ik in vrijheid geboren, God zij geloofd".

Er is in de kontekst van deze klokkenroof door de bezetter nog een verhaal dat de waarheid voor mijn gevoel geen geweld aandoet. En wel dit, dat het schip met de geroofde klokken varend over het IJsselmeer - op een deskundige manier tot zinken wordt gebracht, en pas na de oorlog weer wordt "gelicht" - waarna de klokken weer worden teruggebracht naar het plek van bestemming.

Uit de brochure "Wie met klokken schiet - wint de oorlog niet!"

van drs. Jenneke I. Lambert-Avis citeer ik tot slot de volgende dichtregels:

Eerste metaalverordening:

De mof vraagt koper, nikkel, tin en lood

Om strijd te voeren tegen Neerlands vloot.

Hij schiet er onze Jantjes graag mee dood.

Kom, Neerland, help dien Mof toch uit den nood

uit het Geuzenliedboek.

In de kontekst van dit Tienhovense klokkenverhaal meld ik het verhaal

van het "voorslaggeluid ofwel het eigen voorslag-melodietje!

(*elk dorp of stad met een klokkenspel heeft zijn eigen melodietje, zei ooit Jaap van den Ende*)

Op 2 maart 2000 kwam Jaap van den Ende op uitnodiging van de Historische Vereniging Ameide/Tienhoven naar het Stadhuisje van Ameide om daar een lezing te geven over het klokkenspel, de beiaards, de klokkengieterijen enz. Hij merkte toen op dat in Voorburg bij de restauratiewerkzaamheden aan het klokkenspel, de "voorslag-melodie" was vervangen door een westminstervoorslag of iets dergelijks. De bevolking kwam hiertegen in het geweer en vroeg of men de eigen (vroegere) voorslag-melodie weer kon terugkrijgen!

Ik heb dit in mijn oren 'geknoopt'- immers Meerkerk had ook al een Westminstervoorslag, en nu het klokkenspel van het stadhuisje in Ameide van 5 naar 12 klokken zou worden uitgebreid, dan zou dit de mogelijkheid zijn om te komen tot een eigen voorslagmelodie.

Ik heb deze gemaakt en de toonkunstenaar mevr. Gonny van der Maten (Geertekerk Utrecht) daarover geraadpleegd - vervolgens is deze melodie door de klokkengieterij Petit & Fritsen computeriaal verwerkt - en verklankt! Dus dagelijks beluistert de Termeise bevolking zijn eigen voorslagmelodie. Als je goed luistert, hoor je erin terug enkele flarden van de melodie van het Termeise volkslied. Al weer vele jaren behoort deze voorslagmelodie nu bij het Termeise volk.

En dat komt door de opmerking van Jaap van den Ende.

Ik heb hem aan dit voorslagverhaal herinnerd, toen we onderweg waren in de toren van Tienhoven naar de luidklok - hij toonde zich direct weer enthousiast over dit soort traditionele muzikale vormen.

*Aan het eind van dit Tienhovense klokkenverhaal
lijkt het mij goed, met enkele dichtregels te stoppen.*

Ik doe dit niet, dan nadat ik

*eerst nog een citaat weer te geven van een Tienhovenaar
die enkele jaren geleden tegen mij zei:*

*burgemeester laat de torenverlichting ook maar uit -
we weten nu al een jaar lang dat de tijd op de torenklok
vijf over half vier is - dus wat hebben we nog te kijken
naar deze "kapotte torenklok"!?*

*Gelukkig is de geluid- en wijzermotoriek inmiddels gerepareerd/vervangen
en werkt de torenklok weer goed.*

Vandaar de volgende regels:

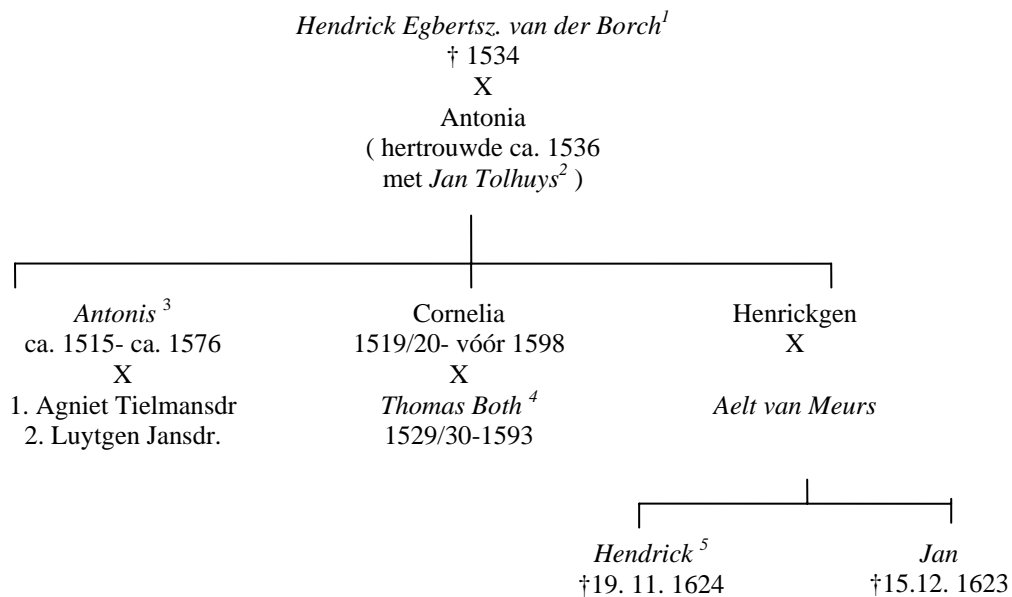
spreuk:

***Dagelijks roep ik u toe
dag en nacht spel ik u hoe laat het is
hoe ver gij zijt
leef en heb lief
het is tijd.***

(Okke Jager:opschrift op kerkklok)

Meerkerk, 28 febr. 2005. Teus den Breejen, oud-burgemeester.

Bijlage 1. De onderlinge familie relaties van de Utrechtse klokkengieters, die kerkklokken hebben geleverd aan Tienhoven en Ameide en de locaties van hun gieterijen in Utrecht.

¹ Buiten deze drie kinderen had Hendrick Egbertsz. van der Borch nog een zoon Jan (ca. 1515-ca. 1572) en een dochter Aeltgen, die trouwde met de klokkengieter Adriaen van Ammelroy.

Hendrick Egbertsz. had zijn gieterij aan de Wittevrouwensingel. (Nummer 30 op de plattegrond van de stad Utrecht naar een optekening van J. van Deventer in 1560. Zie de volgende pagina.)

² Jan Tolhuys had zijn gieterij aan de Wittevrouwenstraat en deelde die met Thomas Both.

³ Antonis van der Borch leverde één van de twee klokken, die door lieden uit Vianen uit de toren van de Sint Nicolaaskerk te Tienhoven werden geroofd. Hij had zijn gieterij aan de Wittevrouwenstraat.

⁴ Na een verblijf van 180 jaar in Vlissingen werd de klok in de kerktoren van de Sint Nicolaaskerk gehangen.

⁵ De klok van Ameide werd in 1608 gegoten. Zie ook eindnoot acht van dit artikel. Hendrick van Meurs goot zijn klokken in de Nobeldwarsstraat. (Nummer 29 op plattegrond van de stad Utrecht.)